

Skolans hantering av kontroversiella frågor i undervisningen

Inriktning samhällskunskap och biologi
i årskurs 8 och 9

Innehållsförteckning

Förord.....	4
Sammanfattning	5
Vad Skolinspektionen granskat	5
Viktigaste iakttagelserna	6
Inledning.....	8
Därför har Skolinspektionen granskat skolors arbete med kontroversiella frågor i undervisningen.....	8
Risk att lärare undviker kontroversiella frågor i undervisningen.....	9
Risk att elever inte får möta olika uppfattningar och perspektiv på kontroversiella frågor.....	10
Risk att lärare kompromissar med värdegrunden.....	10
Svagt skolövergripande arbete och stöd till lärare att hantera kontroversiella frågor	11
Syfte och frågeställningar.....	12
Granskningens genomförande	13
Ändrad läroplan och kursplaner för grundskolan.....	13
Begreppsförklaring.....	13
Det här visar granskningen.....	16
Många skolor behöver arbeta mer för tillit och ge utrymme för kontroversiella frågor i undervisningen	16
Arbetet med kontroversiella frågor i samhällskunskap och biologi.....	17
Fler diskussioner i samhällskunskap än i biologi.....	17
Kontroversiella frågor finns i alla granskade skolor.....	18
Få lärarledda samtal och diskussioner i undervisningen	19
Lärarna står upp för skolans värdegrund men bristande trygghet präglar många klassrum	22
Könsskillnader påverkar elevers möjlighet att samtala och pröva ställningstaganden	23
I skolor med hög kvalitet i samtal och diskussioner får eleverna öva mycket.....	24
Kritiskt tänkande och perspektivseende ingår inte alltid i arbetet med kontroversiella frågor.....	26
Språkutvecklande arbetssätt prioriteras på många granskade skolor.....	28
Skolans stödjande strukturer för lärarnas hantering av kontroversiella frågor ..	30
Kontroversiella frågor i undervisningen hämtas sällan från värdegrundsarbetet	30
I många granskade skolor saknas ett gemensamt förhållningssätt	31

Det saknas ofta forum utanför undervisningen där elever diskuterar kontroversiella frågor	31
Inte alltid tydligt för lärarna vilket stöd de kan få i arbetet.....	32
Lärarna samarbetar, men sällan med kontroversiella frågor på agendan.....	33
Rektorn är drivande i skolor med hög kvalitet i värdegrundsarbetet.....	33
Framgångsfaktorer i arbetet med kontroversiella frågor	34
Avslutande diskussion	36
Aktivt arbete med kontroversiella frågor kan stärka elevernas demokratiska kompetens	37
Med medvetna val av arbetssätt kan elevernas delaktighet öka	38
Allvarligt att lärare inte bemöter hämmande könsskillnader och otryggt klassrumsklimat.....	38
Otrygghet i klassrum präglade av studiero.....	39
Ordningsregler finns men ger sällan stöd för hur undervisningen ska fungera.....	40
Skolans övergripande värdegrundsarbete behöver nå in i undervisningen	40
Verktyg för att hantera kontroversiella frågor kan användas mer	41
Referenser	43
Bilagor.....	45
Bilaga 1 – Skolinspektionens kvalitetskriterier	45
Bilaga 2 – Metod och urval.....	46
Bilaga 3 – Granskade skolor	48
Bilaga 4 – Referenspersoner	49

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med Skolinspektionens övergripande rapporter är att presentera en nulägesbild av kvaliteten inom ett avgränsat område. Granskningarna gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Rapporterna innehåller även beskrivningar av väl fungerande inslag och framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet avser rapporten vara användbar även för skolor som inte har granskats. Viktigt att känna till är att när Skolinspektionen granskar enskilda skolor riktar vi oss till ansvariga för skolan, rektorer och huvudmän. Vi bedömer således inte enskilda lärares arbete. Däremot intervjuar vi lärare och genomför eventuella observationer för att genom exempel få en samlad bild. Det är rektorer och huvudmän som ansvarar för att ge förutsättningar för att undervisningen och utbildningen kan utvecklas.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolors insatser för arbetet med kontroversiella frågor i undervisningen, i ämnena samhällskunskap och biologi årskurs 8 och 9. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 30 skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår i bilaga.

Projektledare och rapportskribent för kvalitetsgranskningen har varit Karin Lindqvist.

Helén Ängmo
Generaldirektör

Sammanfattning

Skolans uppdrag är att ge elever de kunskaper och värden de behöver för ett aktivt och demokratiskt medborgarskap. Skollagen slår fast att utbildningen ska förmedla och förankra respekt för mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar.¹ År 2010 antog Europarådet en stadga med avsikten att stärka skolorna i arbetet med elevernas demokratiska kompetens, och därmed motståndskraften mot extremism och riskbeteende. Granskningen har till stor del tagit utgångspunkt i Europarådets rekommendationer, som visar hur demokratiuppdraget kan gestaltas i skolan genom arbetet med kontroversiella frågor.²

Vad som blir kontroversiellt i undervisningen varierar med situation och de erfarenheter eleverna bär med sig. Såväl studier som Skolinspektionens tidigare granskningar visar flera potentiella utmaningar i arbetet med frågor som kan vara känsliga och kontroversiella. Det finns risk att lärare undviker kontroversiella frågor i undervisningen bland annat av rädsla för konflikter och att de saknar verktyg för undervisningen.³ Det kan innebära att olika frågor i undervisningen får ensidig belysning, och att elever därför inte får möta olika uppfattningar och perspektiv.⁴ Svagt skolövergripande värdegrundsarbete och bristfälligt stöd till lärare gällande hanteringen av kontroversiella frågor kan vara försvårande faktorer.⁵

I rapporten visar vi på utvecklingsområden i arbetet med frågor som kan vara kontroversiella i undervisningen, och lyfter de framgångsfaktorer som identifierats i granskningen.

Vad Skolinspektionen granskat

Skolinspektionen har granskat hur 30 skolor arbetar med ämnesrelevanta frågor som berör skolans värdegrund i ämnena samhällskunskap och biologi i årskurs 8 och 9. I det har vi fokuserat på frågor som är eller kan bli kontroversiella i undervisningen. Lärare kan aldrig kompromissa med skolans värdegrund eller innehållet i läroplanen. De måste förmedla innehållet i skolans värdegrund till alla elever. I det arbetet kan flera frågor uppfattas som kontroversiella. I granskningen ingår hur dessa frågor hanteras i undervisningen och hur skolorna bedriver det övergripande värdegrundsarbetet, vilket stöd lärarna har tillgång till och hur lärarna samarbetar.

För att ta reda på vilka frågor som har varit aktuella på skolorna har vi frågat vad som varit laddat, känsligt eller kontroversiellt i samhällskunskap och biologi. Samtliga skolor har svarat med olika exempel. Återkommande områden är bland annat HBTQI-frågor, jämställdhet och feminism, politik och rasism.

¹ 1 kap. 4 §, skollagen (2010:800), Förordning (SKOLF5 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Del 1 Skolans värdegrund och uppdrag, avsnitt Grundläggande värden.

² Hantera kontroversiella frågor, ett verktyg för skolans ledning och seniora ledare, Europarådet (2017), Att undervisa om kontroversiella frågor, Europarådet (2016)

³ Flensner K, K (2019), s. 83, 95. Skolinspektionen (2018). Katzin (2021).

⁴ Se till exempel Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015). Sandahl (2011). S. 161. Kramming (2017). Arneback & Jämte (2020), Arneback & Jämte (2017).

⁵ Europarådet (2017). s. 11. Skolinspektionen (2012:a).

Viktigaste iakttagelserna

Lärarna i granskningen uppger att de förmedlar skolans värdegrund och markerar vid kränkande kommentarer eller andra händelser som strider mot värdegrunden. De flesta intervjuade lärare beskriver också att de är måna om att möten med elever präglas av tillit och förtroende. Däremot visar granskningen i många fall en bristande medvetenhet gällande hur frågor som kan vara kontroversiella ingår och hanteras i undervisningen, och hur elevernas demokratiska kompetens kan utvecklas i det arbetet. Utifrån Skolinspektionens kvalitetskriterier har 21 av de 30 granskade skolorna behov av utveckling inom det granskade området.

Många elever får sällan delta i lärarledda samtal om frågor som kan vara kontroversiella

Trots att det är vanligt att ämnesrelevanta frågor blir laddade för eleverna, får elever i en majoritet av de granskade skolorna sällan samtala om sådana frågor under lärares vägledning. Samtal och diskussioner sker vanligen i helklass där få yttrar sig, eller i par- /smågruppssamtal utan lärares stöd. Elever uppger att deras samtalsuppgifter ofta enbart rör fakta som ska redovisas, och att lärare ibland väljer bort kontroversiella frågor för att undvika motsättningar mellan elever. Undervisningen ger då få möjligheter att förhålla sig till sådant eleverna upplever som angeläget i samtal där lärare vägleder, väger in erfarenheter och fördjupar med hjälp av relevanta underlag. Som en konsekvens av detta får eleverna sällan öva på att delta i samtal där de med hjälp av lärarens handledning får möta och pröva olika perspektiv och synsätt på viktiga frågor.

Normbildning bidrar till att elever inte deltar i samtal

Det är mycket vanligt att elever i de granskade skolorna beskriver att de drar sig för att säga vad de tycker inför klasskamrater. Normbildning, konsensuskultur och upplevd otrygghet i undervisningen visar sig i alla typer av granskade skolor. Samtidigt är det generellt sett ovanligt att trygghetsproblem adresseras i lärarnas val av övningar och undervisningsstrategier. Den upplevda otryggheten leder till att eleverna får begränsade möjligheter att tillsammans utforska vilka värderingar som färgar olika ställningstaganden och att själva ta ställning.

Mycket oroande att könsskillnader hämmar samtal mellan elever

I en övervägande majoritet av de granskade skolorna visar granskningen könsrelaterade utmaningar i samtal om kontroversiella frågor, som inte bemöts av undervisande lärare. Det gäller både könsskillnader i taltid och hur flickor och pojkar tar sig an frågorna på gruppnivå. Både elever och lärare beskriver att pojkarnas samtalsstil präglas av skämt medan flickorna tar samtalen på ett större allvar. Flickor blir provocerade av pojkarnas agerande i diskussioner och samtal, medan pojkarna generellt är relativt obekymrade. Skolinspektionens intervjuer ger inga exempel på arbete inom ämnesundervisningen som syftar till att bryta könsskillnader. Därför etableras och fördjupas ofta motsättningar mellan könen när frågor blir kontroversiella, och klassrumsklimatet blir mindre tillitsfullt. Skolinspektionen menar att det är allvarligt att metoder i jämställdhetsarbetet inte har kommit längre.

Arbetet med kontroversiella frågor ingår sällan i skolornas löpande värdegrundsarbete

Vid två tredjedelar av de granskade skolorna fångas inte kontroversiella frågor upp inom skolans värdegrundsarbete så att de kan ingå i undervisningen. Istället fokuserar värdegrundsarbetet ofta primärt på övergripande trygghetsfrågor och arbetet mot kränkande behandling, utöver enstaka temadagar. Det saknas ofta en gemensam bild av vad som är eller kan bli kontroversiellt bland eleverna på skolan och hur frågorna ska ges prioritet i det löpande arbetet. För många lärare är det otydligt vilka förväntningar som finns på dem i arbetet med frågor som kan vara kontroversiella. Därför kan det också vara svårt för lärarna att avgöra vilka frågor som kan vara aktuella att arbeta med i undervisningen.

I vissa skolor ingår kontroversiella frågor i större utsträckning både i skolans övergripande värdegrundsarbete och i undervisningen. Det gäller främst skolor som tydligt prioriterat värdegrundsarbetet och skolor med särskilt utmanande socioekonomiska förutsättningar. Här har lärarna högre beredskap att hantera frågor som kan bli kontroversiella, och ger samtal om dessa frågor utrymme i undervisningen. I dessa skolor beskriver många lärare att elevernas kunskaper om ämnesstoffet fördjupas i takt med att demokratiska förmågor utvecklas.

Stöd och kompetensutveckling i värdegrundsarbetet är sällan prioriterat

Granskningen visar att det ofta är upp till lärarna att ta initiativ till stöd och kompetensutveckling. Stöd i arbetet med kontroversiella frågor kan utebli om inte rektorn har synliggjort och prioriterat värdegrundsarbetet. Lärarna i granskade skolor får vanligen stöd av skolledning/elevhälsa i samband med att en situation uppstått, med insatser riktade mot berörda individer. Mer sällan ges stöd till undervisningen. En majoritet av lärarna uppger att de har stöd av varandra i undervisningsrelaterade frågor, men få lärare har haft kollegiala samtal om hur de kan arbeta med frågor som kan vara kontroversiella i undervisningen. Sammantaget är det vanligt att skolans samlade resurser sällan bidrar med stöd till undervisning som syftar till att stärka elevernas demokratiska kompetens.

I skolor med hög kvalitet präglas verksamheten av gemensamma förhållningssätt, samarbete och demokratiska arbetsformer

I en tredjedel av skolorna har Skolinspektionen gjort bedömningen att hanteringen av kontroversiella frågor i undervisningen håller hög kvalitet. Med några få undantag har dessa skolor även hög kvalitet i skolans stödjande strukturer. Kännetecknande för skolorna med hög kvalitet är att lärarna har god samsyn och utvecklar undervisningen tillsammans. I arbetet med kontroversiella frågor har lärarna ofta stöd av elevhälsan. Undervisningen präglas av en variation och bredd av strategier för att åstadkomma elevaktivitet, delaktighet och tillitsfulla klassrum.

Inledning

Utbildningen ska enligt skollagen syfta till att barn och elever inhämtar och utvecklar både kunskaper och värden, att respekt för de mänskliga rättigheterna och grundläggande demokratiska värderingar förmedlas och förankras samt att utbildningen främjar elevernas utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare. Vidare ska utbildningen utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna.⁶ I läroplanen förtydligas det att skolans uppdrag både är att förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar och att bedriva undervisningen i demokratiska arbetsformer som förbereder elever för att aktivt delta i samhällslivet.⁷

Såväl i Sverige som internationellt har vi sett att många aktuella frågor fått en allt starkare kontroversiell laddning.⁸ För att möta sin omvärld aktivt och självständigt i detta behöver unga människor kunskaper och verktyg som stärker förmågan att agera utifrån demokratiska principer. Det innebär bland annat att lyssna och tala i samtal med olik tänkande, att ta ställning och möta andras ställningstaganden med väl underbyggda argument.⁹ Skolan är den plats där alla barn och unga ska få möjlighet att utveckla sådana kunskaper och förmågor, och därmed öka motståndskraften mot riskbeteenden och extremism.¹⁰ Mot bakgrund av rådande samhällsutveckling är ett välfungerande demokratistärkande arbete i skolan mycket angeläget.

I den här granskningen har Skolinspektionen fokuserat på hur skolor arbetar för att stärka elevernas demokratiska kompetens i hanteringen av frågor som kan vara kontroversiella i undervisningen. En tidig iakttagelse har varit att kontroversiella frågor finns på alla granskade skolor oavsett elevsammansättning. När elever tar ställning blir det inte sällan kontroversiellt att tycka olika, det kan exempelvis gälla vilket parti man sympatiserar med, identitetsfrågor, bensinpriser eller abortfrågan. I rapporten sammanfattas granskningens iakttagelser och Skolinspektionens viktigaste slutsatser.

Därför har Skolinspektionen granskat skolors arbete med kontroversiella frågor i undervisningen

I skolans uppdrag att förmedla skolans värdegrund och bedriva undervisningen i demokratiska former ligger att arbeta för att utveckla elevernas demokratiska kompetens och förbereda eleverna för ett aktivt medborgarskap. I Skolverkets stödmaterial för skolors värdegrundsarbete är detta uttryckt i modellen om-genom-för.

⁶ 1 kap. 4–5 § skollagen.

⁷ Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 1 Skolans värdegrund och uppdrag, avsnitt Grundläggande värden samt Rättigheter och skyldigheter.

⁸ Larsson A. (2019).

⁹ Europarådet (2016), s. 7.

¹⁰ Europarådet (2017), s. 54, 57. Larsson A. (2019). SOU 2017:110. Se även Regeringskansliet (2018).

Elever ska utveckla kunskaper **om** demokrati och mänskliga rättigheter, värdegrundsarbetet sker **genom** arbetsformer där elever har delaktighet och inflytande, och elever utvecklar förmågor **för** ett aktivt deltagande i samhället och i det demokratiska samtalet.¹¹

Skolan och lärare kan aldrig kompromissa med skolans värdegrund. Alla elever ska möta en undervisning där vissa värden förankras och där jämställdhet är en självklarhet. I detta behöver lärare och annan personal vid skolan ha beredskap för att hantera reaktioner, jargong och motsättningar mellan elever som kan uppstå såväl i undervisningen som i utbildningen i övrigt. Vad som uppfattas som kontroversiellt varierar och beror på situation och erfarenheter. Läroplanen rymmer många spänningsfält, men det är inte alltid förutsägbart vilka frågor som väcker starka åsikter och spänningar.

Risk att lärare undviker kontroversiella frågor i undervisningen

I den senaste ICCS-studien, en internationell återkommande studie som undersöker hur väl ungdomar i olika länder förbereds för att delta som samhällsmedborgare, svarade nära 40 procent av eleverna att de sällan eller aldrig upplever att lärarna uppmuntrar dem att diskutera politiska frågor eller samhällsfrågor med personer som har andra åsikter.¹² Även forskning bekräftar denna bild.¹³ I Skolinspektionens skolenkät uppger fler än var fjärde elev i årskurs 9 att lärarna i liten utsträckning ger dem möjlighet att diskutera och debattera olika frågor eller möjlighet att argumentera för sin sak.¹⁴

Såväl Skolinspektionens tidigare granskningar som forskning indikerar att elevernas möjligheter att diskutera kontroversiella frågor kan hämmas av olika skäl. Komplexiteten i frågorna och att det ofta handlar om frågor som är omstridda och svårhanterliga i samhället och som inte medger några enkla svar, innebär att det är en didaktisk utmaning för läraren att undervisa om dem.¹⁵ Det kan finnas en rädsla och osäkerhet hos lärare för att ämnesinnehållet ska leda till konflikter mellan elever.¹⁶ Lärare kan även oroas över vilken effekt undervisningen kan ha på elever, vårdnadshavare och andra berörda eller att de själva framstår som partiska och att de påverkar eleverna på otillbörligt sätt.¹⁷ Ibland saknar lärare verktyg och tillräcklig kunskap inom vissa frågor, exempelvis om HBTQI-frågor eller pågående konflikter i världen, för att kunna hantera frågorna på ett konstruktivt sätt i klassrummet.¹⁸ Lärare kan undvika vissa frågor av hänsyn till elever eller elevgrupper som kan ha jobbiga erfarenheter med sig (exempelvis från krig eller hedersförtryck), eller som känner sig utpekade av att frågan diskuteras (exempelvis genom sexuell läggning eller religionstillhörighet).¹⁹

¹¹ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/arbete-med-for-skolans-och-skolans-vardegrund>

¹² Skolverket (2017).

¹³ Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015).

¹⁴ Se Skolinspektionens skolenkät vt 2020.

¹⁵ Se t.ex. Skolinspektionen (2018), s. 6, Skolinspektionen (2012:a), (2012:b), Skolverket (2011), Flensner (2019), s. 12. Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015). Europarådet (2016), s. 8.

¹⁶ Skolinspektionen (2012:a)

¹⁷ Se till exempel Läraren (2020), SOU 2017:110.

¹⁸ Flensner K, K (2019), s. 83, 95. Skolinspektionen (2018). Katzin (2021).

¹⁹ Katzin (2021), Skolinspektionen 2018).

Risk att elever inte får möta olika uppfattningar och perspektiv på kontroversiella frågor

Flera studier pekar på en risk att kontroversiella frågor belyses ensidigt och att elevers möjligheter att träna upp sina kritiska förmågor kan vara begränsade.²⁰ Det kan saknas kritisk reflektion kring den egna verksamheten vid skolan och de mönster som även skolan bidrar till att reproducera.²¹ Risken att dessa mönster och normer inte heller ifrågasätts av elever är påtaglig, då elever ofta är medvetna om vilka åsikter och ståndpunkter som uppfattas som korrekta, och undviker att ta upp sina åsikter om dessa avviker.²²

Det framgår vidare av forskning och studier att elever inte alltid utmanas i att upptäcka och träna att se olika perspektiv på kontroversiella frågor.²³ I ICCS-studien²⁴ uppgav var tredje elev att lärarna inte belyser politiska och samhällsfrågor utifrån olika perspektiv.²⁵ Skolinspektionens skolenkät visar också att var fjärde elev i årskurs 9 uppger att de sällan får öva på att göra etiska ställningstaganden. Även många grundskollärare (16 %) svarar att de sällan eller inte alls ger elever utrymme att göra etiska ställningstaganden.²⁶

Attitydundersökningar visar ofta skillnader mellan flickor och pojkar samt mellan olika socioekonomiska grupper när det gäller grad av tolerans, syn på mångfald och respekt, vilket synliggör att det kan finnas behov av ett mer systematiskt arbete med frågor om demokrati och mänskliga rättigheter på skolan. ICCS-studien från 2016 visar att elever i Sverige överlag uttrycker ett starkt stöd för att olika grupper (exempelvis baserat på etnisk tillhörighet, migrationsbakgrund, kön eller sexuell läggning) i samhället ska ha lika möjligheter. Samtidigt uppvisar flickorna i ICCS-studien ett starkare stöd för olika gruppers lika möjligheter än pojkarna, liksom elever med hög grad av socioekonomiska resurser uppvisar ett starkare stöd jämfört med elever med låg/medellåg grad av resurser. Föräldrarnas utbildningsnivå spelar också roll, på så vis att ju högre utbildning föräldrarna har desto mer positiva är elevernas attityder till utsatta grupper.²⁷

Risk att lärare kompromissar med värdegrunden

Flera studier visar att åsikter och beteenden hos elever som strider mot skolans värdegrund ibland inte bemöts eller tas upp och bearbetas i undervisningen.²⁸ När undervisningen inte uppmuntrar till kritisk diskussion och att olika åsikter synliggörs och möts, finns en risk att skolan i stället främjar ytlig lojalitet och tystnad, och

²⁰ Se till exempel Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015). Sandahl (2011). S. 161. Kramming (2017). Arneback & Jämte (2020), Arneback & Jämte (2017).

²¹ Arneback & Jämte (2020).

²² Sandahl (2011). S. 161.

²³ Arneback & Jämte (2020), Arneback & Jämte (2017). Mattsson C (2018). Löfstedt (2020). Skolinspektionen (2018). Skolinspektionen (2012:a).

²⁴ International Civic and Citizenship Education Study

²⁵ Skolverket (2017), s. 66, Skolverket (2010).

²⁶ Se Skolinspektionens Skolenkät vt 2020.

²⁷ Skolverket (2017). s. 12f, 38f, 43ff, 74ff. ICCS står för *International Civic and Citizenship Education Study*.

²⁸ Katzin (2021). Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015). Löfstedt (2020). Skolinspektionen (2018). Skolinspektionens granskning av grundskolors arbete med jämställdhet visade att skolpersonal markerar när de ser beteenden som strider mot värdegrunden. Dock pekade granskningen på en variation mellan hur personal agerar och vad de reagerar på. Skolinspektionen (2020) s. 23f. Se även olika kommunikativa strategier i relation till lärarens kontroversacceptans Ljunggren & Unemar Öst (2010). 34ff.

att problematiska föreställningar och åsikter inte kommer upp till ytan.²⁹ Det finns en risk för ett likriktat ideal där olikheter i exempelvis åsikter ses som störande åsikter och locket läggs på.³⁰ Forskning visar till exempel att ungdomar som dragits in i extremistiska eller andra skadliga miljöer ger uttryck för att de under sin skoltid inte fått möjlighet att tala om det som de upplevt som angeläget för dem. Skolan har tystat ner eller negligerat dilemman som dessa elever lyft och som uppfattas som kontroversiella av andra.³¹

I en studie om sexuella trakasserier i utbildningsmiljöer uttrycker unga, främst flickor, att det finns en rädsla att det blir värre om de berättar och att skolans personal normaliserar och förminskar sexuella trakasserier och inte tar upp dessa frågor till diskussion.³² Skolinspektionens granskning om sex- och samlevnadsundervisningen pekade bland annat på att flera skolor inte gjorde en tydlig koppling mellan undervisningen och värdegrundsarbetet, vilket fick till följd att åsikter i strid med värdegrunden inte alltid bemöttes.³³ Forskning om religionsundervisning pekar också på att lärare kan tona ner eller inte ta upp tolkningar och bruk som strider mot skolans värdegrund till diskussion. Det handlar till exempel om fall där religiösa uppfattningar, tolkningar och bruk inte är förenliga med jämställdhet, individens frihet, religionsfrihet och yttrandefrihet.³⁴ Det kan gå så långt att skolor undviker diskussioner om rasism för att garantera att inga elever ska bli utsatta, vilket också kan vara mest professionellt om det finns risk att elever blir kränkta i klassrummet.³⁵

Det finns sammantaget flera risker att en lärprocess där eleverna utmanas att se frågor ur olika perspektiv och öka sin förståelse för olika sätt att tänka och leva hindras. Störst betydelse kan det ha för elever med socioekonomiskt svag bakgrund. I och med att elever i dessa grupper i lägre grad får delta i samtala om aktuella frågor i hemmiljön är skolans demokratifrämjande arbete särskilt viktigt och kan ha stor effekt.³⁶

Svagt skolövergripande arbete och stöd till lärare att hantera kontroversiella frågor

De senaste årens ökade uppmärksamhet på hur kontroversiella frågor hanteras i skolan har synliggjort brister i lärarnas beredskap och hur lite stöd lärare har och har haft.³⁷ Studier pekar på att skolor ofta kan ha en passiv inställning till kontroversiella frågor. Frågorna hanteras snarare reaktivt, från fall till fall och ämnesrelevanta kontroversiella frågor som uppmärksammas i skolans övergripande arbete tas sällan upp i undervisningen.³⁸ Det förekommer att arbetet med demokrati reduceras till ett fåtal inslag i undervisningen i form av temadagar, enskilda lektioner eller studiebesök, och att samtal om kontroversiella frågor istället överlämnas till

²⁹ Se Skolinspektionen (2012a). Skolinspektionen (2018).

³⁰ Skolinspektionen (2012:a).

³¹ Mattson (2018). Sivenbring (2019). s. 173-186.

³² MUCF (2020).

³³ Skolinspektionen (2018).

³⁴ Löfstedt (2020). Se även Flensner (2015).

³⁵ Arneback (2012).

³⁶ Andersson m.fl. (2019).

³⁷ Europarådet (2017). Kommentar från Anna Larsson vetenskaplig expert i denna granskning. 2021-02-18.

³⁸ Europarådet (2017). s. 11. Skolinspektionen (2012:a).

externa experter eller intresseorganisationer etc.³⁹ Skolinspektionens egna granskningar visar dessutom att det inte sällan saknas kritisk reflektion över vilka normer och värden som råder på skolan bland elever, lärare och skolläda, vilket kan få konsekvenser för den normförmedling som sker.⁴⁰ Till exempel uppmärksammas och problematiseras inte rådande genusmönster, som att inkludera en målmedveten strävan efter att ge flickor och pojkar likvärdigt utrymme i undervisningen.⁴¹ Avsaknaden av ett aktivt värdegrundsarbete kan därmed påverka hur kontroversiella frågor hanteras på skolan. Brister i stöd och styrning kan innebära att lärare själva behöver hantera svåra frågor/situationer och undervisningen riskerar att bli avhängig enskilda lärares värdegrund, tolkningar, förståelse och prioriteringar.⁴² Oreflekterade lösningar kan riskera att bli permanenta.⁴³

Flera studier har även pekat på ett uppdämt behov av kompetensutveckling hos lärare för att kunna hantera kontroversiella frågor, både vad gäller att hantera sakfrågor men också arbetsmetoder och strategier.⁴⁴ Lärarna har inte alltid kompetens att leda diskussioner som innehåller kontroversiella frågor så att samtalen präglas av åsiktsfrihet samtidigt som att värdegrunden värnas.⁴⁵

Syfte och frågeställningar

Granskningens syfte är att bedöma kvaliteten i grundskolans hantering av frågor som berör skolans värdegrund, med fokus på kontroversiella frågor, för att främja att alla elever får möjlighet att utveckla demokratisk kompetens.

Granskningen avgränsas till årskurs 8–9. För att fördjupa granskningen av undervisningen fokuseras samhällskunskap och biologi, vilka är två av de ämnen där kontroversiella frågor kan förekomma.⁴⁶ I frågeställning två omfattas även hur arbetet med kontroversiella frågor ingår i skolans övergripande värdegrundsarbete.

Följande frågor besvaras i rapporten:

1. I vilken utsträckning hanteras kontroversiella frågor i undervisningen i samhällskunskap och biologi i årskurs 8–9 så att det främjar utvecklingen av demokratisk kompetens?
2. I vilken utsträckning finns stödjande strukturer och andra förutsättningar som främjar lärarnas hantering av kontroversiella frågor i undervisningen?

I bilaga 1 finns granskningens kriterier för hög kvalitet sammanställda.

³⁹ Skolinspektionen (2012:a).

⁴⁰ Skolinspektionen (2020), (2018), (2016), (2012:a), (2010)

⁴¹ Skolinspektionen (2020), (2018), (2016) (2012:a)

⁴² Skolinspektionen (2018), Skolinspektionen (2012:a), s. 9.

⁴³ Sjögren (2011).

⁴⁴ Skolinspektionen (2018), s. 6, Skolinspektionen (2012:a), Flensner (2018), s. 24.

⁴⁵ Se till exempel Skolinspektionen (2018), Löfstedt (2020).

⁴⁶ Se bland annat Skolverkets stöd i arbetet med kontroversiella frågor: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kontroversiella-fragor>.

Granskningens genomförande

Granskningen har genomförts på 30 skolor med årskurs 8 och 9 hos 28 huvudmän. Skolorna har valts med hänsyn till variation av skolenheter utifrån geografiskt läge, kommuntyp och typ av huvudman. Både enskilda och kommunala huvudmän ingår i granskningen. Åtta skolor i mindre städer/på landsbygd och 22 skolor i storstad/större stad/kommun nära större stad, varav sex skolor har särskilt utmanande socioekonomiska förutsättningar, ingår i urvalet.⁴⁷

Förteckning av samtliga granskade skolor finns i bilaga 3.

Intervjuer genomfördes under vårterminen 2022 genom verksamhetsbesök på skolorna, och i enstaka fall digitalt med hänsyn till covid 19. Inför besöken begärdes relevanta lektionsplaneringar, skolornas exempel på kontroversiella frågor i undervisningen samt beskrivningar av skolornas värdegrundsarbete in. Dessa har tillsammans med den empiri som samlats in i samband med skolbesöken använts som underlag för analys och bedömning. Vid Skolinspektionens besök har elever i årskurs 8–9, ämneslärare i samhällskunskap och biologi, lärare och elevhälsa med uppdrag inom skolornas värdegrundsarbete samt rektor intervjuats.

Skolinspektionen har i beslut bedömt kvaliteten på de granskade skolornas arbete inom de områden som berörs av granskningens två frågeställningar. Besluten har skickats till huvudmännen för de skolor som deltagit i granskningen.

Metod och urvalsprinciper beskrivs närmare i bilaga 2.

Ändrad läroplan och kursplaner för grundskolan

De ändringar som genomförts i läroplanen och kursplanerna ska tillämpas från höstterminen 2022. Eftersom både kursplanerna och läroplanens inledande delar genomgått flera förändringar har läroplanen fått en ny förkortning. Beteckningen för den nu gällande läroplanen för grundskolan är Lgr22.

Skolinspektionen har inom ramen för denna granskning genomfört verksamhetsbesök under vårterminen 2022 och de bedömningar som gjorts har därför skett mot bakgrund av bestämmelserna i den läroplan som var gällande vid tidpunkten för besöken, det vill säga Lgr11.

I det fall hänvisningar sker till läroplanen i denna rapport kommer hänvisning ske till den nu gällande läroplanen, det vill säga Lgr22.

Begreppsförklaring

Kontroversiella frågor

För begreppet kontroversiella frågor finns inte någon juridisk definition, nedan förklaras hur vi använt begreppet i den här granskningen.

---

⁴⁷ Skolor belägna i socioekonomiskt blandade områden/områden med socioekonomiska utmaningar. Andel elever med utländsk bakgrund överstiger 50 procent, snitt för riket åk 7-9, 27 procent. Andel vårdnadshavare med eftergymnasial utbildning mellan 31 och 54 procent, snitt för riket åk 7-9, 57 procent.

Kontroversiella frågor brukar beskrivas som frågor med koppling till aktuella samhällsutmaningar som väcker starka känslor och ger upphov till motstridiga lösningar beroende på vilka värderingar eller konkurrerande intressen som finns i olika samhällsgrupper. De leder därför till spänningar. Sådana frågor är ofta komplicerade och går inte att lösa bara genom att hänvisa till fakta då samma underlag ofta leder till olika slutsatser.⁴⁸

Det varierar vad som är kontroversiellt, beroende på situation och erfarenheter. Skolinspektionen har inte genomfört granskningen med en förutbestämd bild av vilka frågor skolorna "bör" hantera som kontroversiella, utan ställt frågan öppet till de verksamheter vi har besökt och även vägt in laddade och känsliga frågor som kan vara svåra att prata om i klassrummen. I begreppet kontroversiella frågor ingår också att attityder ändras och omständigheter varierar. Det som en gång var kontroversiellt kan senare betraktas som relativt harmlöst, och det som uppfattas som kontroversiellt i ett sammanhang kanske inte gör det i ett annat.

Europarådet skiljer i sitt stödmaterial för undervisning om kontroversiella frågor mellan två typer av kontroversiella frågor. Den ena typen är frågor som anses vara kontroversiella, ofta baserat på välkända samhällsproblem. Den andra typen är frågor med koppling till aktuella problem i elevernas närmiljö som skapar oro. Gällande de välkända frågorna behöver läraren ofta ta ansvar för att alla elever ska känna sig trygga och inkluderade. De aktuella frågorna innebär ofta att läraren får bemöta spontana diskussioner från eleverna, behöver ta fram tillförlitlig information och själv ta ställning.⁴⁹ I granskningen har vi mött båda varianterna av kontroversiella frågor.

Demokratisk kompetens

I granskningen använder vi demokratisk kompetens som ett samlingsbegrepp för det som på olika ställen finns återgivet i bland annat i lag och läroplan, i första hand med utgångspunkt i läroplanens inledande delar: 1. Skolans värdegrund och uppdrag och 2. Övergripande mål och riktlinjer. I detta ligger att skolan förmedlar och förankrar grundläggande värden samt förbereder eleverna att leva och verka i samhället.

I läroplanens del två, avsnitt 2.1 Normer och värden framgår att utbildningens mål är att varje elev

- kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter
- respekterar andra människors egenvärde samt deras kroppsliga och personliga integritet
- tar avstånd från att människor utsätts för våld, förtryck, diskriminering och kränkande behandling samt medverkar till att hjälpa andra människor
- kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen

⁴⁸ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kontroversiella-fragor>, Europarådet (2016), Europarådet (2017)

⁴⁹ Europarådet (2016)

- visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

Färdigheter och förmågor för att elever ska utveckla demokratisk kompetens nämns också i flera delar av kursplanerna i såväl Lgr11 som Lgr22. Det gäller bland annat att elever ska få möjlighet att möta argument och pröva ställningstaganden i möten med andra uppfattningar samt se frågor ur olika perspektiv och utveckla kritiskt tänkande.⁵⁰

---

⁵⁰ Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 5 Kursplaner

Det här visar granskningen

I följande avsnitt presenteras Skolinspektionens övergripande bedömning och sammanställda resultat. Granskningens iakttagelser är uppdelade i två avsnitt, ett per frågeställning. I första avsnittet handlar iakttagelserna om hanteringen av frågor som kan vara kontroversiella i undervisningen. I andra avsnittet handlar iakttagelserna om ledning av skolans gemensamma värdegrundsarbete, samt samverkan och utvecklingsarbete vid skolorna.

Skolinspektionens bedömning är gjord utifrån granskningens frågeställningar och kvalitetskriterier, och baseras på intervjuer och dokumentstudier. För att besvara frågeställningarna har Skolinspektionen fokuserat på arbetssätt i undervisningen och skolans övergripande värdegrundsarbete. Därmed rör inte bedömningen i vilken omfattning frågor blir kontroversiella för eleverna. Istället handlar bedömningen om hur frågor som kan vara kontroversiella tas om hand i undervisningen, hur eleverna involveras och hur frågor som kan vara kontroversiella ingår i skolans gemensamma värdegrundsarbete.

Granskningen ger inte en nationellt representativ bild av skolors arbete med kontroversiella frågor, men resultat och exempel som presenteras i denna rapport kan användas som inspiration för andra huvudmän och rektorer.

Många skolor behöver arbeta mer för tillit och ge utrymme för kontroversiella frågor i undervisningen

Sammantaget har Skolinspektionen bedömt att 21 av 30 granskade skolor behöver utveckla sitt arbete med kontroversiella frågor. Det är vanligt att kvaliteten i undervisningen avgörs av enskilda lärares medvetenhet och intresse för att stärka elevernas demokratiska kompetens. De utvecklingsområden Skolinspektionen har identifierat handlar främst om:

- Att använda strategier och metoder för att alla elever ska kunna komma till tals och ta in elevernas perspektiv i undervisningen.
- Att utveckla elevernas kritiska tänkande och perspektivseende.
- Att identifiera och hantera kontroversiella frågor i skolans övergripande värdegrundsarbete, så att dessa frågor i högre grad kan ingå i elevernas utbildning.

Granskningen visar en generell samvariation mellan kvalitet i undervisningen och stödjande strukturer. En övervägande majoritet av de skolor som bedömts ha hög kvalitet i stödjande strukturer har också hög kvalitet i hanteringen av kontroversiella frågor i undervisningen. Nio granskade skolor har enligt granskningens kvalitetskriterier bedömts hålla hög kvalitet både i arbetet med kontroversiella frågor i undervisningen och i skolans övergripande värdegrundsarbete.

Identifierade kvalitetsbrister och framgångsfaktorer i arbetet beskrivs i sammanställningen av Skolinspektionens iakttagelser nedan.

Arbetet med kontroversiella frågor i samhällskunskap och biologi

Granskningens första område handlar om i vilken utsträckning skolorna hanterar kontroversiella frågor i undervisningen så att det främjar utvecklingen av demokratisk kompetens. I det ingår hur lärarna arbetar för ett tillitsfullt klassrumsklimat och fördjupning av kontroversiella frågor inom ramen för undervisningen. För hög kvalitet inom området ingår att lärarna på ett lyhört sätt hanterar kontroversiella frågor i en undervisningskontext med utgångspunkt i kursplanen för respektive ämne, där arbetet syftar till lärande. Bedömningen har fokuserat på hur lärarna verkar för ett klassrumsklimat där alla elever kan yttra sig, även i samtal om kontroversiella frågor. Skolinspektionen har också bedömt om undervisningen är utformad så att eleverna utvecklar kritiskt tänkande och perspektivseende.

Granskningen visar att 18 av 30 granskade skolor har behov av att utveckla arbetet inom området. Många identifierade utvecklingsområden handlar om att skolorna i större utsträckning behöver använda strategier och metoder som gynnar ett gott samtalsklimat i klassrummet (15 skolor). I detta är det vanligt att skolorna behöver utveckla sina arbetssätt så att lärarna i större utsträckning väger in elevernas erfarenheter i undervisningen. Nära hälften av skolorna behöver också utveckla elevernas möjligheter att öva kritiskt tänkande och perspektivseende. Det innebär bland annat att låta eleverna synliggöra olika resonemang och ställningstaganden, och själva ta ställning till olika frågor som behandlas i undervisningen.

Fler diskussioner i samhällskunskap än i biologi

Kontroversiella frågor kan uppstå i alla ämnen, men granskningens fokus är ämnena samhällskunskap och biologi. Dessa två ämnen är valda för att det är två av de ämnen där kontroversiella frågor kan förekomma.⁵¹ I båda ämnena framhåller styrdokumenten vikten av att eleverna får möjlighet till samtal/egna resonemang där de kan utveckla ett självständigt och kritiskt förhållningssätt. De områden i centralt innehåll som kan bli kontroversiella i samhällskunskap kan exempelvis vara politiska ideologier, migration, integration och segregation, frågor som rör demokrati och mänskliga rättigheter, friheter och skyldigheter i demokratiska samhällen samt aktuella samhällsfrågor. I biologi kan det vara människans påverkan på naturen, sexualitet och reproduktion samt evolutionens mekanismer. Det finns även beröringspunkter mellan ämnena, såsom frågor som rör identitet.⁵²

Granskningen ger en bild av att det är vanligare att det uppstår spontana diskussioner i samhällskunskap än i biologi, och att diskussionerna också innehåller fler frågor som kan vara kontroversiella för eleverna. I Skolinspektionens intervjuer framkommer att i synnerhet lärare som undervisar i samhällskunskap känner ett stort ansvar för skolans demokratiuppdrag och för att ta upp frågor som rör skolans värdegrund i undervisningen. I biologi beskriver lärarna ibland att det bara är inom arbetet med sex och samlevnad som eleverna får möjlighet att samtala om ämnesrelevanta frågor som kan vara kontroversiella. Däremot skiljer sig inte arbetssätt och metoder markant mellan ämnena i granskningen. Användandet av

⁵¹ Se bland annat Skolverkets stöd i arbetet med kontroversiella frågor: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kontroversiella-fragor>.

⁵² Förordning (SKOLF5 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 5 Kursplaner.

strukturerade samtalsövningar och strategier för delaktighet varierar mer mellan lärare än mellan samhällskunskap och biologi i granskade skolor.

Kontroversiella frågor finns i alla granskade skolor

Skolinspektionen har inför verksamhetsbesök brett granskade skolor att skicka in exempel på frågor/teman i samhällskunskap och biologi som har väckt elevernas känslor och därför kan ha varit svåra att undervisa om. Skolinspektionen har också i intervjuer med elever, lärare och skolledning frågat om det finns områden som väcker känslor, skapar motsättningar eller av annan anledning upplevs som kontroversiella i samhällskunskap och biologi.

Vid samtliga skolor har vi fått flera exempel på frågor, ofta relaterade till ämnesområden som lärarna har arbetat med i närtid. Alla skolor har lämnat exempel från både samhällskunskap och biologi, men vanligen hittat fler exempel i samhällskunskapen. Nedan ges en översikt av teman/frågor vi har fått in.

Samhällskunskap	Biologi
<p>Aktuella samhällsrelaterade frågor, t.ex. kriget i Ukraina och Koranbränning i Sverige våren -22</p> <p>Politik och politiska åsikter, normer och värderingar, ideologier, hur samhället ska styras, upplevd rasism/främlingsfientlighet/omvänd rasism</p> <p>Ekonomi, socioekonomi, skatter och bidrag</p> <p>Jämlikhet, mänskliga rättigheter, jämställdhetsfrågor, könsroller, diskrimineringsgrunderna, Black lives matter</p> <p>Klimatfrågor, hållbar utveckling och omställning, hållbar konsumtion, hållbar turism, Greta Thunberg och hennes arbete i klimatfrågan</p> <p>Lag och rätt/brott och straff orsaker till kriminalitet, straffskala, dödsstraff, synen på skuggsamhälle och polis, gängkriminalitet, hiphop-musikens inverkan på normer och värden</p> <p>Migration, integration, segregation</p> <p>Demokrati, val, fri opinionsbildning diktatur/demokrati, internationella konflikter (t.ex. Israel-Palestina)</p> <p>Terrorism, islamism och antisemitism</p> <p>Minoritetsfrågor, minoritetsgrupper utan eget land t.ex. kurder, nationella minoriteter i Sverige</p> <p>Sociala mediernas och reklamens påverkan, t.ex. normer kopplade till utseende och sexualitet</p> <p>Kultur/tradition/normer, machokultur, hederskultur, oro för bortgifte, kulturella uttryck såsom att bära/inte bära slöja</p> <p>Övrigt: Kränkande behandling, trakasserier</p>	<p>Sex och samlevnad, abort, sexuella läggningar, sexuell hälsoreproduktion, synen på biologiska/sociala kön, könsidentitet/-dysfori, sexuell kontroll, kvinnlig omskärelse/könsstympning, oskuldsbegreppet, samtyckesbegreppet, familjebildning, preventivmedel, samtycke, pornografi</p> <p>Genetik, genmodifiering, ärftlighet, provrörsbefruktning, fosterdiagnostik, funktionsnedsättningar ur genetiskt perspektiv</p> <p>Klimatförändringar, växthuseffekten, människans påverkan på klimatet, ekologiska fotavtryck, globala målen. T.ex. energi/energikällor, fossila bränslen/bensinpriser, flygresor, köttkonsumtion/veganism</p> <p>Evolutionsteori, människans ursprung, skapelseberättelsen</p> <p>Droger, legalisering, drogliberalism</p> <p>Matens kemi, frågor kring mat och kost, ätstörningar, kroppsideal</p> <p>Antivaccination, konspirationsteorier, vetenskaplig grund</p> <p>Biologisk mångfald, vargjakt</p> <p>Organtransplantationer</p>

Frågor blir kontroversiella när eleverna positionerar sig

I samband med att argument framförs utifrån perspektivet rätt eller fel uttrycker elever ofta att det är störande att ta del av andra åsikter än sina egna. Flera elever beskriver att frågor blir kontroversiella när de upplever att diskussionerna blir ony-anserade, att någon förknippar beteenden och ställningstaganden med sina fördomar. Det kan handla om att bli ifrågasatt för att man tillhör en viss religion eller för att man uttrycker ideologiska sympatier. Jämställdhet och feminism blir exempelvis ofta laddat för eleverna genom att ordet "feminist" förknippas med att någon är "manshatare" eller mycket radikal. Elever kan också vara snabba att ifrågasätta andras val, såsom att bära, eller att välja att ta av sig sin hijab.

I nästan alla granskade skolor är könsidentitet och sexuell läggning ett laddat område. En lärare beskriver att själva ordet homosexuell kan väcka invändningar från elever, som hänvisar till både Bibeln och Koranen. Vissa elever uttrycker att det är fel att vara homosexuell, ifrågasätter homosexuellas rättigheter eller hävdar att det inte finns fler än två kön. Andra elever reagerar starkt mot intolerans.

Ett annat återkommande område är elevernas politiska ställningstaganden. Både valet av de politiska partier eleverna sympatiserar med och specifika politiska frågor kan väcka mycket starka känslor och bli kontroversiella samtalsämnen. Exempelvis kan åsikter om bensinpriser och skatter ställas mot hållbar utveckling och hållbar livsstil. På flera skolor i granskningen är det vanligt att elever kör A-traktor, och många ger uttryck för en kultur där dessa elever generellt är kritiska mot miljövänner. Diskussionerna kan också röra olika välfärdsfrågor såsom bidrag och bistånd.

En utmaning för lärarna är ofta att många elever, främst pojkar, har en jargong präglad av skämt om laddade frågor. Det kan exempelvis vara raljerande kommentarer om klipp på sociala medier där sexuella trakasserier förekommer, eller rasistiska kommentarer som enligt eleverna "bara är på skoj". I granskningen är det vanligt att elever som hör detta förklarar att de inte tar det på allvar, men beskriver samtidigt att det finns ett allvar i frågan som inte är tydlig för avsändaren. Intervjuerna ger även exempel på grova rasistiska övertramp, såsom rasistiska uttalanden som fått lärare att må dåligt och som kränkt elever i klassrummet. En lärare beskriver exempelvis hur en elev i genetikundervisningen hävdade att människor med mörk hudfärg har färre gener. I andra skolor är situationen den omvända och elever reagerar mycket starkt mot alla tendenser till upplevd rasism. Det kan exempelvis gälla "n-ordet", som upplevs mycket våldsamt och kränkande om det förekommer, oavsett kontext och syfte.

Diskussionerna om kontroversiella frågor uppstår överallt i skolans miljö, inte alltid när lärare är närvarande.

Få lärarledda samtal och diskussioner i undervisningen

I granskningen har Skolinspektionen ställt frågor om hur det går till när eleverna får möjlighet att prata med och lyssna på varandra. Det är vanligt att lärare svarar att de ofta låter eleverna samtala med varandra. Det kan vara i samband med att ett nytt ämnesområde ska introduceras eller att lärarna i samhällskunskap har genomgång av nyheter från tidningar och tv. Ordet fördelas vanligen genom att eleverna får räcka upp handen. De flesta lärare har också beskrivit att eleverna får sitta i par/mindre grupper för att fler elever ska komma till tals.

Det är inte lika vanligt att elever upplever att de har möjlighet att delta i lärarledda samtal där frågor som kan vara kontroversiella ges utrymme. Vid en majoritet av skolorna använder lärarna sällan strategier för att göra eleverna delaktiga i samtal om känsliga eller kontroversiella frågor. Det innebär att läraren inte handleder diskussioner om sådana frågor. Eleverna får därför sällan delta i samtal som präglas av åsiktsfrihet och öppenhet samtidigt som läraren förmedlar skolans värdegrund, och kopplar samtalet till fakta.

Skolinspektionens intervjuer visar vidare att det är ovanligt att samtal i undervisningen fungerar så att eleverna får möjlighet att möta och pröva värderingar, och utveckla tankar tillsammans med andra. Många gånger är det den enskilde lärarens intresse och medvetenhet som avgör om elevernas tankar tas på allvar och hur väl undervisningen utformas för att elever ska komma till tals. Endast några granskade skolor har gemensamma arbetsätt där samtal och diskussioner i klassrummet prioriteras.

I många skolor var tre hinder i hanteringen av kontroversiella frågor återkommande: att samtal sällan genomförs, att samtalens innehåll inte är angeläget för eleverna, och att samtalens form inte gynnar elevernas delaktighet och engagemang.

Undervisningen består främst av genomgångar och enskilt arbete

I många av de granskade skolorna berättar eleverna att det beror på vilken lärare de har, men att de sällan arbetar med samtalsuppgifter/diskussioner där frågor som kan vara kontroversiella ges utrymme. Undervisningen är framförallt fokuserad på lärarledda genomgångar, enskilt arbete och ensidigt fokus på fakta, säger eleverna vid många skolor. Vid flera skolor förklarar lärarna att de känner en tidspress, och att det därför är svårt att hinna med fördjupande samtal även om frågor som är relevanta för undervisningsinnehållet. Vissa lärare hänvisar till stoffträngsel i kursplanerna och upplever sig styrda av centralt innehåll som ska behandlas. Som en konsekvens av det ser vi på många skolor att samtal och diskussioner sällan används som en strategi för att behandla och fördjupa undervisningsinnehållet. I Skolinspektionens intervjuer är det vanligt att elever uttrycker att de generellt önskar fler diskussionstillfällen inom ramen för undervisningen. Ibland blir det särskilt tydligt, som i en intervju där en grupp elever i årskurs 9 uttryckte att de är oroliga för hur de ska klara gymnasiet när de inte fått träna sig på att prata i helklass i högstadiet.

Samtal innebär ofta att prata om fakta utan koppling till elevernas erfarenheter

Många elever i granskningen uppger att det är ovanligt att lärarna har förberett diskussionsfrågor som handlar om att eleverna ska ta ställning eller att de får reflektera över en mer öppen fråga. I hälften av de granskade skolorna visar granskningen också att lärarna väljer frågor som ska behandlas i undervisningen utan att i någon större utsträckning involvera eleverna eller väga in elevernas erfarenheter. När samtal genomförs är det istället vanligt att frågorna som tas upp utgår från texter i läroboken eller annat material som används. Eleverna ger en bild av att det ofta är faktafrågor med rätt eller fel svar, och upplever ofta att de inte blir särskilt engagerade i de frågor som tas upp. Det förekommer också att elever upplever att allt som sägs är underlag för lärarens betygssättning och att de därför anpassar sina uttalanden utifrån vetskapen om lärarens förväntningar.

Intervjuerna visar att eleverna i dessa skolor sällan får prata om frågor de upplever som känsliga eller kontroversiella. Det sker vid enstaka tillfällen. I biologi kan det ske inom sex och samlevnad.⁵³ I samhällskunskap varierar det mer, men flera ger brott och straff och politik/ideologier som exempel. I dessa sammanhang kan värderingsövningar förekomma såsom ”fyra hörn”/”heta stolen”, eller debatter där slumpen avgör om elever ska vara för eller emot en fråga. Det förekommer också att lärare uppger att frågor inte blir kontroversiella, inte väcker känslor, mer än vid något enstaka tillfälle, varken i samhällskunskap eller i biologi. Detta trots att eleverna ger flera exempel på kontroversiella frågor. En förklaring som elever ger, är att lärare ibland undviker frågor som är viktiga för eleverna på grund av rädsla för konflikter. Andra elever menar att deras lärare inte känner till vilka frågor som är viktiga eller känsliga för eleverna. I flera intervjuer uttrycker elever att de önskar att ämnesundervisningens innehåll associeras mer till deras vardag. En grupp elever beskriver exempelvis att de önskat att de fått dra paralleller till sin samtid och diskutera egna upplevelser av rasism när de arbetade med rasism och rasismens rötter i undervisningen.

Många lärare ser begränsade möjligheter att leda både smågruppsamtal och helklassamtal

Vid flera skolor uppger lärarna att det är en större utmaning att eleverna är tysta än att samtal blir högljudda och svåra att hantera. Vid smågruppsamtal kan eleverna lättare komma till tals, men läraren saknar då möjlighet att handleda elevernas samtal mer än genom punktinsatser. Flera lärare beskriver att de brukar avsluta smågruppsamtal i helklass, men eleverna säger att det i regel bara blir några som yttrar sig eller att ordet går runt och de kortfattat redovisar vad de sagt. Det innebär att eleverna inte får möjlighet att delta i lärarledda samtal och diskussioner. Lärarna kan i och med detta inte heller att agera normförmedlare i de fall åsikter som strider mot skolans värdegrund framförs. I en intervju beskriver lärarna att det är svårt att låta elever diskutera laddade frågor även i mindre grupper av risk för att diskussionerna kan ”spåra ur” om läraren inte styr samtalet. Av den anledningen blir även smågruppsamtalen i undervisningen ofta kopplade till ren fakta-redovisning, menar lärarna i intervjun. Behovet av lärarledda samtal där värden och normer ingår bekräftas i flera elevintervjuer. Elever ger bland annat exempel på situationer där elever berättar att andra har uttryckt sig homofobiskt, sexistiskt eller rasistiskt i korridoren eller i andra sammanhang när inte läraren är med. Flera elevgrupper i granskningen uppger att de önskar problematisera dessa frågor inom ramen för undervisningen.

Ibland uppstår spontana diskussioner i undervisningen. I samhällskunskap sker det främst i samband med nyhetsgenomgångar, i biologi när elever reagerar på något i undervisningsinnehållet och startar en diskussion. Dessa helklassdiskussioner kan vara särskilt utmanande för lärare att hantera, i synnerhet om de berör någon fråga som kan vara kontroversiell. Lärarna i granskningen ger en bild av att de balanserar mellan att värna elevernas integritet och att få så många elever som möjligt delaktiga. Vid en majoritet av de 30 granskade skolorna beskriver både lärare och elever att det generellt sett endast är ett fåtal elever som tar ordet under samtal i hel-

---

⁵³ Sedan ht 2022 Sexualitet, samtycke och relationer, Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet

klass. Ibland uppger både lärare och elever att sådana spontana diskussioner tenderar att leda till att läraren svarar på elevernas frågor snarare än bjuder in till ett mer öppet samtal där andra elever inkluderas.

Lärarna står upp för skolans värdegrund men bristande trygghet präglar många klassrum

En positiv iakttagelse i granskningen är att lärarna vid granskade skolor generellt sett beskriver att de förmedlar skolans värdegrund och markerar vid händelser eller uttalanden som strider mot värdegrunden. De flesta intervjuade lärare ger exempel på när det skett. Både elever och lärare uppger att lärarna säger ifrån, hänvisar till de värden som ska råda i skolans miljö och att de värnar om elevernas integritet.

Trots detta ger granskningen en bild av att många elever upplever otrygghet i klassrumsmiljön. En förutsättning för ett tillitsfullt klassrumsklimat är att eleverna både vill och vågar yttra sig, men i en övervägande majoritet av skolorna uttrycker elever att det är obekvämt att dela sina åsikter inför klasskamrater. Liksom vi visat ovan kan det delvis bero på att eleverna inte har övat med "lättare" frågor, och att samtalsuppgifter ofta används först när ett känsligt tema behandlas i undervisningen såsom inom sex och samlevnad. Elever ger inte sällan en bild av konsensuskultur och uppger att många generellt drar sig för att uttrycka ett ställningstagande som de vet går emot gruppens åsikter.

Trygghetsproblematiken är återkommande en hämmande faktor även om den är olika tydlig på de granskade skolorna. I många av Skolinspektionens intervjuer berättar elever om nedsättande kommentarer och förlöjliganden i samtal och diskussioner och på några skolor framhåller eleverna en uttalad rädsla för att avvikande åsikter ska leda till sociala sanktioner. Sammantaget visar granskningen att det är vanligt med etablerade normer bland eleverna, vilket ibland förklaras med homogen elevsammansättning. Det kan handla om hur de pratar om känsliga frågor eller hur de ska bete sig i klassrummet. I en skola beskriver exempelvis en grupp pojkar att "man inte ska svara på frågor eller självmant starta diskussioner". Elevgrupper kan präglas av hög konformitet där det kan vara känsligt att utmana normerna, menar lärare i granskningen. I en skola säger lärarna att kontroversiella ställningstaganden inte alls framförs, och talar om en "tillrättalagd värdegrund" bland eleverna som begränsar elevernas självständiga ställningstagande.

Samtliga granskade skolor i mindre städer/på landsbygd ger uttryck för att det är svårt att få elever att delta i samtal om frågor som kan vara kontroversiella. Eleverna hänvisar ofta till förklaringar som kan relateras till normbildning och otrygghet. Samtidigt ger lärarna mycket få exempel på trygghetsstärkande åtgärder, liksom i flera andra skolor. När Skolinspektionen ställer frågor om vad lärarna gör för att eleverna ska vilja och våga delta i samtal, beskriver många lärare att de förmedlar betydelsen av att respektera varandra oavsett åsikt. Flera lärare uppger att de riktar frågor till tysta elever för att få fler att delta. Både lärare och elever beskriver att åtgärder främst riktas mot de elever som är direkt berörda, och att trygghetsstärkande arbete på gruppnivå sker i andra forum än inom ämnesundervisningen.

Granskningen visar vidare att skolgemensamma strategier såsom regler, fasta placeringar och grupper i trygghetskapande syfte finns i några granskade skolor, men inte används av alla lärare. Bristande likvärdighet i arbetet kan också handla om tendenser till svagt ledarskap i vissa klassrum, vilket visar sig genom att elever

själva avgör hur arbetet i praktiken ska gå till. Elever beskriver exempelvis att de ibland delas in i grupper, men själva väljer vilka de vill prata med och ibland väljer att arbeta enskilt eftersom de inte känner sig bekväma med varandra. I sin ytterlighet kan trygghetsproblem även leda till att lärare väljer bort samtalsövningar. Lärare vid en skola berättar att värderingsövningar är svåra att använda då de pressar elever att synliggöra var de står värderingsmässigt med konsekvensen att eleverna samlas kring samma värderingar. Av det skälet genomför inte läraren sådana övningar.

Könsskillnader påverkar elevers möjlighet att samtala och pröva ställningstaganden

I nästan alla (26/30) granskade skolor visar intervjuerna att kön har stor betydelse när det kommer till arbetet med kontroversiella frågor, även om det varierar mellan klasser. Återkommande är att flickor och pojkar har olika sätt att samtala på, och att det därför blir motsättningar mellan könen som hämmar samtalen och gör klassrumsklimatet mindre tillitsfullt. Intervjumaterialet visar könsrelaterade utmaningar i någon utsträckning på alla typer av granskade skolor, men de framträder mest tydligt på skolor som har utvecklingsbehov inom flera granskade områden och en generell otrygghet i samtal och diskussioner. Lärarna förklarar vanligen könsskillnader i samtal om kontroversiella frågor med pojkarnas brist på mognad. Förklaringen läggs därmed på eleverna och inte på undervisningspraktiken, intervjuade lärare visar inte heller ett arbete för ökad normmedvetenhet i undervisningsgrupperna.

Skolinspektionens intervjuer visar att många lärare månar om att fördela ordet rättvist, och ibland gruppera elever för att bidra till att elever interagerar med varandra oberoende av könstillhörighet. I övrigt visar inte granskningen att lärarna använder strategier för att ge alla elever oavsett kön möjlighet att delta i samtal, kritiskt granska egna och andras argument och möta olika perspektiv. Istället ger både lärare och elever vanligen samstämmiga bilder av etablerade könsrelaterade normer som inte bemöts i undervisningen. De beskriver att flickor och pojkar ofta tycker olika på gruppnivå, och att diskussioner om kontroversiella frågor därför ofta står mellan flickor och pojkar. Intervjuerna visar vidare att pojkar generellt upplevs vara sämre på att vänta på att få ordet än flickor, och därför får mer talutrymme i många klassrum. Vissa lärare uppger att bland de elever som är helt tysta är det fler flickor.

I flera skolor framträder även en bild av att eleverna har svårt att mötas i samtal om kontroversiella frågor. Många lärare och elevgrupper med flickor beskriver att pojkarna skämtar bort svåra frågor som exempelvis rasism, våldtäkt och abort. Flickor beskrivs tvärtom av lärare och elevgrupper med pojkar som seriösa och utvecklande i sina resonemang när de diskuterar kontroversiella frågor. Pojkarna beskrivs även som säkra i sina åsikter om frågor som intresserar dem, men att de inte har lika många argument som flickorna. Flera lärare ger en bild av att pojkarna generellt är mer obekymrade än flickor. Flickorna berättar i flera intervjuer att de ofta kan bli sårade när de upplever att pojkarna säger något kränkande eller skämtar bort seriösa frågor. De beskriver också att det är vanligt att pojkar skämtar om flickornas reaktioner i dessa samtal. I Skolinspektionens intervjuer problematiserar mycket få lärare utmaningar kopplade till kön, eller arbetar aktivt för att bryta könsskillnader i undervisningen. Sammantaget bidrar detta till att flickor och pojkar

får olika förutsättningar i samtal om kontroversiella frågor och att motsättningar mellan könen ofta både skapas och fördjupas i de diskussioner som uppstår.

Abort är en känslig fråga som ofta skapar motsättningar mellan flickor och pojkar

I arbetet med kontroversiella frågor är det av vikt att lärare är medvetna om risken att samtal väcker känslor och kan beröra svåra erfarenheter hos eleverna. Läroplanen pekar på vikten av att utbildningen präglas av öppenhet och respekt för människors olikheter, och respekt för elevers integritet.⁵⁴ För att undvika att elever känner sig kränkta, sårade, trakasserade eller marginaliserade av uttalanden och ställningstaganden i de diskussioner som uppstår, behöver lärarna ha god kännedom om eleverna och vara särskilt lyhörda för sårbara elever.⁵⁵ Där det inte går att veta, bör lärarna väga in eventuella erfarenheter hos eleverna i sin lektionsplanering i syfte att kunna skydda sårbara elever och främja ett gott klassrumsklimat.

Bland de laddade frågor Skolinspektionen har tagit del av sticker en fråga ut och kan fungera som exempel på vad lärare kan behöva ta hänsyn till i valet av välkända kontroversiella frågor som tas upp i undervisningen. 27 av 30 skolor har i inskickat material och/eller vid intervjuer lyft abortfrågan som ett känsligt, kontroversiellt och ibland svårt område att hantera i undervisningen. Många biologilärare i granskningen har valt att ta upp abort som en fråga där eleverna får ta ställning för eller emot i syfte att öva perspektivseende och kritiskt tänkande, diskutera och ta ställning. Granskningen visar att abortfrågan ofta väljs som dilemmafråga, där information om ärftliga sjukdomar och andra specifika omständigheter tillförs för att försvåra ställningstagandet.

Både elever och lärare beskriver könsrelaterade utmaningar i diskussioner om abort, att det kan bli känsligt för flickor och leda till konflikter när abortfrågan förekommer i undervisningen. Vid många av skolorna berättar elever och lärare att det är vanligt att pojkar skämtar bort frågan eller att den inte engagerar dem, medan alla flickor tar abortfrågan på stort allvar. Det förekommer också att pojkar uttrycker argument mot abort, vilket ingen flicka i granskningen gör. Flera av lärarna uppger att de har funderat på hur det är att prata om abort med eleverna på grund av detta, men en medvetenhet om flickornas eventuella erfarenheter och upplevelse av diskussioner om abortfrågan visas mycket sällan i granskningen.

I skolor med hög kvalitet i samtal och diskussioner får eleverna öva mycket

I en tredjedel av granskade skolor har Skolinspektionen bedömt att kvaliteten är hög i arbetet för ett tillitsfullt klassrumsklimat där alla elever kan yttra sig. I dessa skolor får vi vanligen samstämmiga svar av lärare och elever när de beskriver hur undervisningen går till. Flera lärare kopplar klassrumspraktiken till läroplanens inledande delar och skolans demokratiuppdrag. En lärare framhåller exempelvis att frågor som kan vara kontroversiella innebär en möjlighet att vidga debatten så att eleverna får möta olika perspektiv, vilket ger tillfälle att träna elevernas demokratiska kompetens.

⁵⁴ Se bland annat Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 1 Skolans värdegrund och uppdrag.

⁵⁵ Europarådet (2016)

Lärare använder samtal som en central del av lärprocessen

Intervjuerna visar att samtal används frekvent i undervisningen, att innehållet som behandlas ofta är relevant både ur ämnessynpunkt och från elevernas perspektiv samt att lärarna har genomtänkta former för hur samtal ska gå till. Frågor som blir kontroversiella för eleverna fångas upp och behandlas i undervisningen. Arbetet i olika klassrum präglas ofta av gemensamma förhållningssätt hos lärarna. Återkommande är att lärarna betonar vikten av att eleverna kontinuerligt får delta i samtal om ämnesstoffet och att lärarna stöttar och utmanar elever med följdfrågor. Flera lärare framhåller samtal och diskussioner som en central del av lärprocessen, och ger exempel på att elevernas lärande gynnas av gemensam reflektion och samtal som kan väcka känslor. En grupp lärare beskriver exempelvis att de samarbetar med att söka ämnesrelevanta frågor som blir riktigt intressanta för eleverna att relatera till för att öka graden av elevaktivitet och engagemang. I flera elevintervjuer hänvisar eleverna till diskussioner och berättar att de lär sig mycket av dem. I elevintervjuerna återkommer också att diskussionerna präglas av "att det inte finns rätt och fel", samt att det finns utrymme för deras tankar och frågor vilket är viktigt för dem. Det kan exempelvis handla om att resonera om för- och nackdelar med att legalisera droger eller att ha höga bensinskatter, eller att diskutera olika etiska dilemman kopplat till genetik eller gränser för yttrandefriheten. Lärarna ställer följdfrågor och ber eleverna utveckla sina svar. Varför tycker du så? Vad har du för argument? Kan du motivera?

Lärarna använder ett flertal arbetssätt och strategier som möjliggör elevdelaktighet och ledning av läraren i samtal. Några exempel är:

- att använda klassrumsmöblering för att markera att samtal under vissa givna premisser ska äga rum, exempelvis ringsamtal
- att ha rutiner som är väl kända för eleverna och behäftade med gemensamma förhållningssätt eller regler om hur samtal ska gå till
- att fördela ordet med fysiska attribut, exempelvis en boll som signalerar möjlighet att uttrycka sig fritt och utan kommentarer från andra i gruppen
- att lägga in moment i samtalen som uppmuntrar eleverna att ompröva och reflektera, exempelvis att ge eleverna nya åsikter eller att byta grupper om alla tycker lika
- att tilldela eleverna olika roller i samtal
- att variera användningen av metoder för att aktivera eleverna, exempelvis frågelåda, post-it-lappar, digital interaktivitet, variera muntligt/skriftligt, samtalsövningar,⁵⁶ bikupor, debatter, värderingsövningar såsom fyra hörn-övningar⁵⁷ och heta stolen,⁵⁸ övningar hämtade från kooperativt lärande såsom speed-dating,⁵⁹ EPA (en-par-alla),⁶⁰ mötas på mitten,⁶¹ eller så kallade tysta samtal där elever skriver upp sina reflektioner till en fråga på tavlan.

⁵⁶ Olika exempel, t ex. https://www.ur.se/mb/pdf/handledning/166000-166999/166743-1_Retorik%20Hela%20boxen.pdf

⁵⁷ <https://equmenia.se/idebank/varderingsovning-fyra-horn-suntprat/>

⁵⁸ <https://www.metodbanken.se/post/heta-stolen>

⁵⁹ <https://kooperativt.com/2016/08/17/struktur-speed-dating/>

⁶⁰ <https://kooperativt.com/2017/10/01/mojligheterna-med-epa/#more-18836>

⁶¹ <https://kooperativt.com/2016/04/30/struktur-motas-pa-mitten/>

Trygghetsstärkande arbete startar ofta i relationen till eleverna och samarbete med kollegor

Även i dessa skolor förekommer det att elever uttrycker otrygghet i klassrumsklimatet, men det är vanligare att lärare agerar konkret för att möta trygghetsproblem. I de skolor i granskningen som har särskilt utmanande socioekonomiska förutsättningar visar granskningen att eleverna ofta samtalar och diskuterar i undervisningen. När lärare upplevt bristande trygghet mellan elever ger många lärare i dessa skolor exempel på att de tillsammans med annan personal vidtagit åtgärder. Det kan vara hjälp av specialpedagog, diskussioner i ämneslag, att förbereda diskussioner tillsammans med eleverna för att förebygga svåra situationer och/eller att arbeta för att utveckla undervisningen med exempelvis kooperativt lärande.

Vidare utgår lärare på skolor med ett tydligt trygghetsstärkande arbete ofta från den relationsstärkande aspekten. Det ser vi vid många granskade skolor, men utmärkande för skolor med hög kvalitet i arbetet är att lärarna lyfter betydelsen av att utforma undervisningen med hänsyn till sin kännedom om eleverna. Det kan avgöra gruppindelning, val av arbetssätt och vilka frågor som används.

Granskningen ger också exempel på att eleverna arbetar i fasta grupper som varierar över tid och ibland gäller i samtliga ämnen. Genom dessa kan gruppen bli en trygg plats för tankar och samtal, och eleverna får öva på att prata med olika klasskamrater. I några skolor finns samtalsregler som är förankrade hos eleverna. Reglerna kan tyckas självklara, som att eleverna inte ska tala i munnen på varandra, att de ska respektera andras åsikter och inte uttala sig kränkande, men elever ger en bild av att det bidrar till tydlighet och därmed trygghet.

Kritiskt tänkande och perspektivseende ingår inte alltid i arbetet med kontroversiella frågor

Lärarna i granskade skolor uttrycker inte att de upplever att det är svårt att prata om olika kontroversiella frågor med eleverna, men saknar ibland verktyg för arbetet, vilket vi visat i ovanstående avsnitt om samtal och diskussioner. Dessutom ger eleverna i många skolor en bild av att det är ovanligt att lärarna fördjupar kontroversiella frågor. Eleverna får därför få möjligheter att undersöka olika ställningstaganden och eventuellt ompröva sina egna ställningstaganden inom ramen för undervisningen. Det gäller såväl frågor som uppkommer spontant, som välkända kontroversiella frågor som lärarna har förberett i undervisningen. I hälften av de 30 granskade skolorna visar granskningen att lärarna behöver utveckla arbetet med kritiskt tänkande och perspektivseende. Det handlar främst om att låta eleverna granska ställningstaganden kritiskt, pröva olika perspektiv på frågor som kan vara kontroversiella och själva ta ställning.

Samtliga arbetar med källkritiska frågor, men många lärare använder få källor utöver läroboken

Förmågan att tänka kritiskt inkluderar i samhällskunskap och biologi färdigheter som att kunna granska information, argument och ståndpunkter i olika sammanhang med ett källkritiskt förhållningssätt för att sedan dra egna slutsatser och ta ställning.⁶² Granskningen visar att elever delvis får möjlighet att utveckla sådana färdigheter, och att de exempel som vanligen ges berör arbetet med källkritik.

⁶² Förordning (SKOLF5 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, del 5 Kursplaner.

Både lärare och elever på granskade skolor beskriver relativt utförligt ett arbete där källkritiska frågor ofta används i undervisningen. I granskningen fäster även många lärare vikt vid att eleverna ska kunna skilja åsikter från fakta, både gällande kontroversiella frågor som uppstår spontant i undervisningen och frågor som lärare har förberett eleverna att arbeta med.

Hur mycket eleverna får arbeta med att utveckla sitt kritiska tänkande med hjälp av olika källor och andras ställningstaganden är mer lärarberoende. Det är inte ovanligt att lärare i granskningen främst använder läroboken som källa i undervisningen, vilket många gånger innebär att eleverna inte får möjlighet att förhålla sig till innehåll i olika källor. Därmed får eleverna inte heller öva sig i att värdera olika källor och argument innan de tar ställning själva. Hos närmare hälften av granskade skolor framkommer det få exempel på att elever fått möjlighet att ta del av olika underlag eller källor, och resonera om vad olika argument grundar sig på. Både lärare och elever vid de här skolorna beskriver att undervisningen främst behandlar fakta och att det är ovanligt att undervisningen innehåller moment där olika ställningstaganden och argument granskas kritiskt.

Bland lärare som arbetar aktivt för att utveckla elevernas kritiska tänkande ser vi att det är vanligare att även andra material än läroboken behandlas i undervisningen. Det kan exempelvis handla om vad som skrivs i sociala medier, hur olika nyhetskanaler rapporterar om stora händelser eller att elever fått olika artiklar där samma innehåll behandlats ur olika vinklar att läsa och jämföra. I samhällskunskap har sådana inslag ofta berört aktuella händelser, och i biologi ges exempel kopplade till ämnesinnehåll såsom genteknikens användningsområden.

Eleverna får möta olika perspektiv, men alla får inte pröva olika perspektiv i egna resonemang

När det kommer till perspektivseende ser vi att det är vanligt att lärare beskriver att eleverna får möta olika perspektiv genom att se filmer, göra studiebesök och liknande. I detta ingår dock sällan att elever får lärarnas hjälp att bryta ned vad dessa perspektiv innebär i förhållande till olika sakfrågor, så att eleverna får möjlighet att pröva och analysera frågor ur olika perspektiv. Däremot ger många elever exempel på övningar i perspektivseende som genomförts vid enstaka tillfällen i undervisningen inom ämnesområden som valts ut för ändamålet såsom brott och straff, hållbar utveckling eller sex och samlevnad. Många elever och lärare ger en bild av att sådana övningar sällan genomförs i samhällskunskap och biologi, men att det är vanligare i andra ämnen såsom svenska och engelska.

Det förekommer också att lärare förklarar att elevgrupperna på skolan inte har så skilda uppfattningar, därför kommer inte olika perspektiv på frågor fram, menar lärarna. Samtidigt visar granskningen att lärarna sällan lyfter in andras ställningstaganden i undervisningen som eleverna kan granska och ifrågasätta. En grupp elever beskriver att när lärarna inte använder metoder för att tillämpa olika perspektiv präglas istället undervisningen ofta av ett dominerande perspektiv, antingen från läraren eller från elever.

Aktivt arbete med perspektivseende med annat material än läroboken och tillämpning av olika perspektiv

På skolor där det är vanligare att lärarna arbetar med perspektivseende och ställningstaganden får Skolinspektionen olika exempel på hur arbetet kan gestalta sig i klassrummen. Det handlar dels om att använda material som underlag för samtal om värderingar och ställningstaganden, dels att lärare använder strategier för att

synliggöra olika perspektiv som finns i elevgruppen och dels att elever får i uppgift att undersöka och tillämpa olika perspektiv.

Mest återkommande gällande perspektivseende är att lärare lyfter frågor ur filmklipp och annat material för att problematisera frågor och låta elever ta ställning. Ett exempel är begreppet samtycke, där film använts för att ge eleverna tillgång till nya kontexter. Det förekommer också att lärare använt texter skrivna av förintelseförnekare och provocativa bloggar från konspirationsteoretiker, musik eller inaktuella läroböcker för att utmana eleverna, pröva olika perspektiv och ta ställning.

Vanligt är också att lärare använder sig av elevernas erfarenheter genom att synliggöra perspektiv i elevgruppen. Det kan vara såväl i diskussioner där eleverna har olika uppfattning, som i mer strukturerade övningar. En lärare ger exempel på hur lärarens genomgångar efterföljs av moment där eleverna intervjuar varandra för att få ta del av varandras perspektiv. En annan lärare använder blädderblocksblad där frågor skrivs ned. Eleverna skriver sedan upp sina tankar intill frågan, vilket används som underlag för fördjupande samtal där lärare och elever muntligt kan fylla på med ytterligare perspektiv som kan behöva tillföras. På liknande sätt ger granskningen exempel på hur lärare tillsammans med eleverna kartlagt exempelvis språkbruk och tillmälen av olika valör som förekommit bland eleverna, för att gemensamt granska och ge olika perspektiv på vad som kan vara kränkande för olika grupper. Elever säger i Skolinspektionens intervjuer att de genom sådana arbetsätt får en förståelse för olika sätt att tänka.

För att undersöka och tillämpa olika perspektiv ger också lärare exempel på att de väger in några valda perspektiv i undervisningen, och på så sätt visar hur samma faktaunderlag kan leda till olika slutsatser. Eleverna kan också få i uppgift att tillämpa perspektiv. De kan exempelvis ske i övningar där elever får leva sig in i olika situationer med givna villkor som en annan tid och plats, med funktionshinder eller liknande. I ett annat exempel kan eleverna få i uppgift att använda tilldelade attribut som visar vilket perspektiv de ska anta i ett samtal om en fråga, eller ges tydliga utgångspunkter för sitt perspektivtagande såsom miljömässiga perspektiv eller utvecklingsperspektiv.

Språkutvecklande arbetssätt prioriteras på många granskade skolor

I lärarnas arbete med att belysa olika frågor i undervisningen allsidigt och låta eleverna ta ställning, ingår att stötta elevernas språkutveckling. Det gäller både elever som behöver tillägna sig svenska språket och elever med svenska som modersmål. Språkliga färdigheter är avgörande för möjligheten att framföra ståndpunkter och argument sakligt, nyanserat och förtroendeingivande. Kvaliteten på diskussioner är beroende av hur långt eleverna kommit i sin språkutveckling, ju mindre utvecklade språkkunskaperna är, desto större är risken att eleven tar till ett aggressivt språk.⁶³

Mot bakgrund av ovanstående ingår frågor om språkutvecklande moment i undervisningen i de intervjuer Skolinspektionen genomfört på granskade skolor. Granskningen ger en översiktlig bild av att samtliga skolor har en medvetenhet om betydelsen av ett språkstärkande arbete, även om det inte är lika aktivt vid alla skolor. En övervägande majoritet av granskade skolor arbetar med att stötta eleverna i deras begreppsförståelse, det gäller både samhällskunskap och biologi. I vissa skolor

⁶³ Europarådet (2017), s.13.

gör lärarna mer, framför allt med stödjande strategier för att elever ska anamma och använda vanligt förekommande allmänna ord och fraser som är svåra för eleverna, sambandsmarkörer och vanliga formuleringar i skriven text. Granskningen visar också att språkutvecklande arbetssätt är ett område som återkommande förekommer inom skolornas kollegiala lärande och utvecklingsarbete.

Skolans stödjande strukturer för lärarnas hantering av kontroversiella frågor

Granskningens andra område handlar om i vilken utsträckning skolorna har stödjande strukturer och andra förutsättningar som främjar lärarnas hantering av kontroversiella frågor i undervisningen. I det ingår om rektorn vid skolan har ett strategiskt värdegrundsarbete med utrymme för kontroversiella frågor. Rektorns ledning kan vara avgörande för hur frågor som kan vara kontroversiella prioriteras och hanteras på skolan. Utan tydliga signaler och gemensamma förhållningssätt riskerar kvaliteten i arbetet avgöras av enskilda lärares engagemang. Likaså är det svårt för ämneslärare att utan strukturerat samarbete inom skolan tillämpa undervisningsstrategier likvärdigt, kritiskt och med kunskap om skolans situation.

För hög kvalitet inom området ingår att skolan har aktivt värdegrundsarbete där frågor som är viktiga för skolan fångas. Det innebär att det finns en undersökande ansats och gemensamt förhållningssätt hos skolans lärare. Detta bör utgå från en gemensam förståelse av värdegrundsuppdraget och hur kontroversiella frågor hanteras.⁶⁴ Bedömningen har också handlat om huruvida lärarna får stöd och vägledning i arbetet med kontroversiella frågor, hur lärarna samarbetar med utveckling av undervisningen och får möjlighet till relevant kompetensutveckling vid behov.

Granskningen visar att 17 av 30 granskade skolor har behov av utveckling inom området. Identifierade utvecklingsområden handlar främst om att skolorna i större utsträckning behöver utveckla strategier för att identifiera och hantera kontroversiella frågor i skolans övergripande värdegrundsarbete (17 skolor). I detta är det vanligt att skolorna behöver utveckla gemensamt förhållningssätt och samverka mellan lärarna, samt att ge kontroversiella frågor utrymme i undervisningen.

Kontroversiella frågor i undervisningen hämtas sällan från värdegrundsarbetet

Den mest återkommande kvalitetsbristen i granskade skolor gäller hur det övergripande värdegrundsarbetet fångar upp frågor som är angelägna att hanteras i undervisningen. Att frågor som kan vara kontroversiella ryms i skolans gemensamma värdegrundsarbete är viktigt för att synliggöra sådant som är relevant för skolan att arbeta med, och för att viktiga frågor ska hanteras både direkt och proaktivt.⁶⁵ På många av de granskade skolorna lyfts frågor som kan vara kontroversiella vid temadagar och andra skolgemensamma aktiviteter. Mer ovanligt är att uppmärksammade frågor integreras i undervisningen och ingår i elevernas skolvardag, vilket gör att kontroversiella frågor isoleras till enstaka dagar och skolorna går miste om möjligheter till fördjupning ur ämnesperspektiv.

---

⁶⁴ Europarådet (2017).

⁶⁵ Europarådet (2017). S.15f Se även SOU 2017:110 s. 87.

I många granskade skolor saknas ett gemensamt förhållningssätt

I en tredjedel av de granskade skolorna är avsaknaden av ett gemensamt förhållningssätt en särskilt försvårande omständighet. Lärarna uppger vanligen att de upplever att de har ett generellt ansvar för att hantera kontroversiella frågor inom ramen för sina respektive ämnen, och att det finns ett övergripande kollektivt ansvar på skolan. Vad det ansvaret innebär är dock inte tydligt för lärarna. De vet inte vilka förväntningar som finns på dem när det kommer till hantering av kontroversiella frågor i undervisningen, mer än att de ska markera vid kränkningar och vara goda förebilder.

På flera av skolorna saknar också lärarna en gemensam bild av vilka frågor som är eller kan bli kontroversiella bland eleverna på skolan. Det gör att skolans personal saknar en samlad beredskap för de frågor som kan bli aktuella att arbeta med framöver, och arbetet med kontroversiella frågor sker ofta genom åtgärdande snarare än förebyggande insatser. Återkommande vid dessa skolor är att lärarna inte kan hänvisa till någon diskussion eller samtal i personalgruppen om förhållningssätt i värdegrundsarbetet och hantering av potentiellt kontroversiella frågor.

När Skolinspektionen intervjuar rektorer och lärare vid skolor med ett aktivt arbete framstår kontraster i förhållningssätt. I flera intervjuer betonar rektorer vikten av gemensamt ansvarstagande i värdegrundsarbetet, och ett transparent och inkluderande ledarskap. Vid en skola beskriver lärarna att kollegiet regelbundet diskuterar vilka frågor som är eller kan vara kontroversiella och hur lärarna arbetar med dem i undervisningen. Lärarna uttrycker att de behöver ta hänsyn till frågor som kan vara känsliga vid planeringen av undervisningen för att ha god beredskap. Vid en annan skola betonar lärarna samtalens form i det gemensamma arbetet. De använder samma samtalsmetoder i sina kollegiala samtal som i undervisningen för att möjliggöra delaktighet och gemensam reflektion. Vid flera skolor lyfts också elevernas delaktighet. Vid en skola förklarar lärarna att elevinflytande är en bärande del av deras gemensamma förhållningssätt. Granskningen ger också exempel på att eleverna görs delaktiga i det systematiska arbetet genom att diskutera sammanställda enkätsvar och därmed påverka fokusområden för skolans värdegrundsarbete för följande läsår.

Det saknas ofta forum utanför undervisningen där elever diskuterar kontroversiella frågor

Granskningen har visat att det kan vara betydelsefullt för eleverna att ha möjlighet till samtal och diskussioner utanför undervisningen, då klassrumsmiljön inte alltid är tillräckligt trygg för elever att lyfta frågor i. Undervisningen kan dessutom många gånger präglas av en bedömningskultur, vilket kan hämma elever att uttrycka vad de tänker kring olika kontroversiella frågor. Vid många granskade skolor uppger rektorer att de valt att använda den schemalagda mentorstiden⁶⁶ för värdegrundsarbete. Ibland finns övningar och teman framtagna för lärarna att arbeta med. Det är också vanligt att rektorer hänvisar till elevrådet som forum vid skolan där eleverna tränas i demokratiska samtal och processer.

---

⁶⁶ Tid för elever och ansvarig lärare/mentor att prata om klassgemensamma frågor. Benämns olika på granskade skolor men mentorstid är det vanligaste.

Det tycks dock vara vanligt att mentorstiden inte används såsom avsett. I skolor där rektorer hänvisar till mentorstiden för arbetet med kontroversiella frågor ger intervjuade lärare och elever många gånger en annan bild. Det kan förekomma värdegrundsarbete ibland, men den mesta tiden används åt praktiska frågor. I skolor där det finns ett prioriterat och strukturerat värdegrundsarbete är det vanligare att lärarna har förberedda övningar och upplägg som genomförs på mentorstiden. Det kan till exempel vara värdegrundsövningar där elever ges möjlighet att pröva olika åsikter och anta andra perspektiv genom scenariobeskrivningar, och diskussioner om situationer som uppstått på skolan. I vissa skolor deltar även annan personal vid dessa träffar, det kan vara kurator, socialpedagog.

Gällande elevråd uppger en övervägande majoritet av de granskade skolorna att de främst används för praktiska frågor. Elever ges en möjlighet att påverka och delta i ett demokratiskt sammanhang, men det är mycket ovanligt att frågor som kan vara kontroversiella diskuteras i granskade skolors elevråd. Vid enstaka granskade skolor finns dock sådana ansatser. I en skola har jämställdhet identifierats som en viktig fråga för elevgruppen. Därför har ett utskott för jämställdhetsfrågor, med ansvar att lyfta frågorna till klassrummen.

Inte alltid tydligt för lärarna vilket stöd de kan få i arbetet

Stöd till lärare i arbetet med kontroversiella frågor kan ges på flera sätt och behöver vara tillräckligt och ändamålsenligt, det vill säga utgå från lärarnas olika behov. Granskningen ger olika exempel på hur stöd ges. Dels ett direkt stöd till nyanställda och osäkra lärare om ledarskap i klassrummet och vikten av att hantera även frågor av känslig karaktär. Ett sådant konkret stöd kan också handla om situationer där lärare behöver hantera konflikter eller motsättningar mellan grupper, relationen till vårdnadshavare, trakasserier eller hot – i eller utanför skolan. Vidare kan stöd ges i det förebyggande arbetet, exempelvis genom att elevhälsan bistår lärarna i undervisningen vid behov. Mer indirekt kan rektorns prioriteringar i värdegrundsarbetet ge ramar som utgör ett viktigt stöd till lärarna i deras avvägningar om hur innehåll i kursplanerna viktas och fördjupas.

Granskningen visar att både stöd i arbetet med kontroversiella frågor och kompetensutvecklingsinsatser vid många granskade skolor till stor del sker på lärarnas initiativ eller vid akuta situationer. Förebyggande stödinsatser uteblir vanligen om inte värdegrundsarbetet är prioriterat vid skolorna. Många intervjuade lärare beskriver kollegialt lärande och kompetensutveckling som syftar till att nå högre måluppfyllelse eller på andra sätt rör kunskapsuppdraget. Granskningen visar att det generellt har varit ovanligt med kompetensutvecklingsinsatser om skolans värdegrund de senaste åren vid granskade skolor. Mycket få lärare och rektorer i granskade skolor känner till att Skolverket har ett stödmaterial om kontroversiella frågor.

Gällande lärares behov av stöd ger inte granskningen en entydig bild. Många lärare i granskade skolor uppger att de har ett gott stöd av skolledningen när det kommer till hantering av kontroversiella frågor. När Skolinspektionen ställer frågor om hur stödet fungerar visar det sig dock ofta att lärarna inte förväntar sig särskilt mycket stöd, och att ett "gott stöd" många gånger är synonymt med en bra chef som ställer upp och står på lärarens sida vid svårare elevärenden. Detsamma gäller ofta elevhälsan, den finns till hands reaktivt och kopplas in när en svår situation upp-

stått. Många lärare upplever vidare att stödet ofta fokuseras till åtgärdande insatser på individnivå, men efterfrågar inte heller annat enligt Skolinspektionens intervjuer. När det kommer till stöd i undervisningen beskriver de flesta lärarna att de inte söker stöd för att lyfta upp och hantera svåra undervisningssituationer. Lärare uttrycker ofta att de inte har sett ett behov av stöd kring arbetet med frågor som kan bli laddade, och därför inte heller fått något sådant stöd.

I vissa skolor är stöd i det förebyggande arbetet organiserat med hjälp av elevhälsa och förstelärare, och därmed en del av skolans ledning av verksamheten. Det kan visa sig genom att skolorna har rutiner för att elevhälsan och trygghetsgruppen används i undervisningen när lärarna arbetar med områden som berör deras kompetens. Det förekommer även att elevhälsan tar fram upplägg och material till värdegrundsarbetet i klasserna, och att de håller i samtalsgrupper vid skolan. Vid några skolor finns förstelärare med uppgift att leda värdegrundsarbetet och stötta lärarna.

Lärarna samarbetar, men sällan med kontroversiella frågor på agendan

Lärarna i granskade skolor är organiserade i olika samarbetsforum, i regel arbetslag och ämneslag men det förekommer också att lärarna ingår i andra forum för samverkan med fokus på utveckling och didaktiska frågor. En majoritet av lärarna beskriver att de har stort stöd i varandra, både i sina formella forum och i spontana möten och samarbeten.

Gällande hur lärarna upplever att deras forum för samarbete ger utrymme för gemensam utveckling av undervisningen ser det olika ut på granskade skolor. Vid vissa skolor säger lärarna att de ofta diskuterar didaktiska frågor, främst under sina möten i ämneslagen. Vid andra skolor säger lärarna att elevärenden tar mycket tid och att det därför finns begränsat med tid kvar till gemensam utveckling av undervisningen. Oavsett vad, säger många lärare att ett arbete med ämnesrelevanta frågor som rör skolans värdegrund och/eller frågor som kan vara kontroversiella inte har prioriterats i deras forum för samarbete. Flera uppger att de sällan eller aldrig har haft kollegiala samtal om hur de kan fånga ämnen som engagerar eleverna och använda dessa som underlag i planering av undervisningen. Några lärare uttrycker att de saknar förutsättningar att utveckla undervisningen i frågor som kan bli kontroversiella eller laddade på skolan.

Vid skolor som prioriterat värdegrund präglas ofta lärarnas gemensamma arbete av ett gemensamt förhållningssätt. Vid en skola planerar exempelvis lärarna gemensamt undervisningen utifrån olika teman, och upplever där att de har möjlighet utbyta erfarenheter av arbetet med kontroversiella frågor. Även elevhälsan är delaktig i detta, och tar fram upplägg för mentorstiden som passar för aktuellt tema. I Skolinspektionens intervjuer berättar lärarna att de även reflekterar över egna synsätt och fördomar inom ramen för det gemensamma arbetet.

Rektorn är drivande i skolor med hög kvalitet i värdegrundsarbetet

En tredjedel av granskade skolor har enligt Skolinspektionens bedömning ett aktivt och systematiskt värdegrundsarbete. Det gestaltar sig på olika sätt men gemen-

samt är att rektorerna beskriver ett prioriterat arbete som genomsyrar verksamheten, snarare än att hänvisa till vissa aktiviteter och punktinsatser. Vid några skolor sker värdegrundsarbetet utifrån ett årshjul med aktiviteter/teman. Dessa har prioriterats utifrån kartläggningar av skolans behov och uppföljningar som en del av skolans övriga systematiska kvalitetsarbete. Genom ett sådant fokus kan skolans personal gemensamt arbeta med de aktuella områdena utifrån sina respektive roller, och planera undervisning och aktiviteter. Skolorna ger olika exempel på områden som har prioriterats i värdegrundsarbetet. Det kan vara allt ifrån större teman till specifika problem de behöver komma till rätta med, värdeord som ska fokuseras eller färdigheter/förmågor som eleverna behöver utveckla såsom till exempel kritiskt tänkande och reflektionsförmåga. Några har också använt Skolverkets moduler⁶⁷ för att skapa en struktur i värdegrundsarbetet.

Vid dessa skolor är rektorn ofta aktiv i skolans gemensamma arbete. Ansvarsområden kan vara delegerade till elevhälsa, förstelärare och arbetslag men rektorn är närvarande och engagerad på olika sätt, ofta synlig i verksamheten och en aktiv samtalspartner. Flera rektorer gör ofta lektionsbesök, ibland på regelbunden basis. Vid en skola beskriver rektorn att iakttagelser från lektionsbesöken tas med till elevhälsoteamet och personalen för att tillsammans diskutera hur de ska arbeta vidare. Det kan leda till att skolans personal gemensamt fokuserar på vissa frågor under en period, eller att de tar fram ett tema som hela skolan arbetar med under året. Några rektorer lyfter vikten av att skapa ett gemensamt förhållningssätt bland lärarna med gemensamt arbete i kollegiet, så att lärarna tillsammans fokuserar på viktiga områden. Vid en skola beskriver lärarna exempelvis att de är uppmärksamma på vilka normer som håller på att skapas bland eleverna, och lyfter dessa till diskussion vid klassråd eller i undervisningen. På så sätt har en begynnande machokultur på skolan identifierats och skolan har därför bildat samtalsgrupper med elever i syfte att stärka eleverna och utveckla empati och förståelse för andra.

Framgångsfaktorer i arbetet med kontroversiella frågor

I granskningen framkommer några gemensamma nämnare hos de skolor som i stor utsträckning arbetar på ett sätt som motsvarar Skolinspektionens kvalitetskriterier, se bilaga 1. Dessa framgångsfaktorer utgör exempel på hur den höga kvaliteten kan åstadkommas i verksamheterna, och sammanfattas kortfattat här.

- **Lärarna arbetar aktivt för att åstadkomma tillitsfulla klassrumsklimat och samtal används frekvent i undervisningen.** Innehållet som behandlas i samtal är ofta relevant både ur ämnessynpunkt och utifrån elevernas perspektiv. Lärarna har genomtänkta former för hur samtal ska gå till och ser samtal och diskussioner som en central del av lärprocessen. Lärarna trycker på vikten av att fånga elevernas frågor samt att stötta och utmana elever med följdfrågor. Lärarna använder ett varierat material som underlag för undervisningen, och har metoder för att tillsammans med eleverna lyfta olika perspektiv med en kritisk blick. Eleverna får öva på att ta ställning utifrån olika perspektiv.

⁶⁷ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/vardegrund-och-arbetsmiljo/sarbetar-du-med-vardegrunden>

- **Välkända kontroversiella frågor ingår som en naturlig del av det stoff som behandlas i undervisningen.** Lärarna undviker inte frågor som de vet kan vara laddade för undervisningsgruppen, utan använder dem snarare i syfte att fördjupa undervisningen och göra den relevant för eleverna. Genom att bryta ner ämnesrelevanta frågor så att elevernas erfarenheter kan ingå i muntliga och/eller skriftliga övningar, får lärarna möjlighet att fördjupa elevernas ämneskunskaper samtidigt som den demokratiska kompetensen utvecklas.
- **Trygghetsstärkande arbete sker inom undervisningen med utgångspunkt i det relationsstärkande arbetet.** Lärarna samarbetar med skolans övriga personal. De betonar betydelsen av att möta eleverna utifrån sin kännedom samt att anpassa undervisningen så att den fungerar för de elever som finns i klassrummet. Rutiner för samtal är ofta klara och tydliga, eleverna aktiveras genom olika arbetsätt och de vet vad som förväntas av dem i samtal med andra elever.
- **Värdegrundsarbetet är prioriterat vid skolorna och genomsyrar verksamheten.** Prioriterade teman för skolans gemensamma värdegrundsarbete väljs efter kartläggningar av behov, och värdegrundsarbetet följs ofta upp som en del av skolans övriga systematiska kvalitetsarbete. Rektorn är drivande i arbetet och personalen vid skolan har ett gemensamt fokus. De arbetar ofta med prioriterade frågor utifrån sina respektive roller i arbetslag och elevhälsa. Förstelärare är ibland ett stöd i arbetet. Vid skolorna finns och används ofta förberedda upplägg för att arbeta med värdegrund på mentorstid. Det är vanligt att kurator, socialpedagog och annan kompetens inom skolan deltar i undervisningen vid behov.
- **Lärarna diskuterar värdegrund i sitt gemensamma arbete och har därför beredskap att ta hand om aktuella kontroversiella frågor som uppstår i undervisningen.** Lärarna har ofta ett samarbete där planering och utveckling av undervisningen ingår. I detta ryms både att reflektera och att gemensamt se hur olika områden kan implementeras didaktiskt i undervisningen. Ibland utgår samarbetet från gemensamma teman i undervisningen och ämnesövergripande upplägg, ibland ämnesvis i den löpande lektionsplaneringen.

Avslutande diskussion

I skolans demokratiuppdrag ingår att eleverna ska få med sig kunskaper och värden för att kunna göra självständiga och välgrundade ställningstaganden i olika frågor. Därtill ska utbildningen genomföras med demokratiska arbetsformer, och eleverna ska erhålla färdigheter och förmågor som behövs för ett aktivt och demokratiskt medborgarskap.⁶⁸ I den här granskningen har vi samlat detta i begreppet demokratisk kompetens.

Ett debattklimat där objektiva fakta och sakfrågor inte sällan behandlas som värderingar⁶⁹ visar angelägenheten i att demokratisk kompetens utvecklas hos barn och unga. Skolor behöver ta demokratiuppdraget på största allvar och se till att det präglar undervisningen. Samtidigt ger såväl tidigare studier, som Skolinspektionens tidigare erfarenheter en bild av att det är ovanligt att elever får möta personer med andra åsikter i diskussion inom ramen för utbildningen.⁷⁰ Frånvaron av kritiska diskussioner där olika åsikter synliggörs och möts riskerar att leda till ytlig lojalitet och tystnad, med likriktade ideal där skilda uppfattningar störs och locket läggs på.⁷¹ Skolinspektionen har dessutom tidigare visat att det inte sällan saknas kritisk reflektion över befintliga normer på skolor, med risk för konsekvenser på den normförmedling som sker i undervisningen exempelvis gällande genusmönster.⁷² Avsaknaden av ett aktivt arbete där skolans grundläggande värden behandlas kan leda till att undervisningen blir avhängig enskilda lärares värdegrund, tolkningar, förståelse och prioriteringar.⁷³

I den här granskningen har Skolinspektionen därför undersökt med vilken kvalitet hanteringen av kontroversiella frågor främjar utveckling av elevers demokratiska kompetens. Vi har avgränsat till årkurs 8–9 och ämnena samhällskunskap och biologi. Granskningen har fokuserat på två områden som bedömts vara viktiga. Det första området handlar om undervisningen med fokus på frågor som kan vara kontroversiella. I det ingår hur lärare ger alla elever möjlighet att yttra sig i samtal och att öva perspektivseende och kritiskt tänkande. Det andra området berör skolans gemensamma värdegrundsarbete och hur de stödstrukturer lärarna har tillgång till blir till hjälp i arbetet.

Granskningens iakttagelser möter i många delar problembilden, i 21 av 30 granskade skolor finns behov av utveckling enligt Skolinspektionens bedömning. Av resultatet ser vi att det är vanligt att elever i granskade skolor sällan får delta i samtal om olika frågor i samhällskunskap och biologi, och att kontroversiella frågor sällan fördjupas i undervisningen. Könsrelaterade normer och otrygghet vid skolorna hämmar ofta samtal mellan elever utan att uppmärksammas i undervisningskontexten. I många granskade skolor saknar ämnesundervisningen koppling till övergripande värdegrundsarbete.

Vid sidan av det ser vi att flera granskade skolor enligt framtagna kvalitetskriterier har hög kvalitet i hanteringen av kontroversiella frågor, vilket bör kunna ge inspiration. Många av de lärare som intervjuats i granskningen betonar också vikten av ett

⁶⁸ Bl a 1 kap. 4 §, skollagen (2010:800), Förordning (SKOLF5 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Del 1 Skolans värdegrund och uppdrag, avsnitt Grundläggande värden.

⁶⁹ Bl a Wikfors (2020)

⁷⁰ Skolinspektionens skolenkät vt 2020, Skolverket (2017), Ljunggren, Unemar Öst & Englund (2015).

⁷¹ Se Skolinspektionen (2012a). Skolinspektionen (2018).

⁷² Skolinspektionen (2020), (2018), (2016), (2012:a), (2010)

⁷³ Skolinspektionen (2018), Skolinspektionen (2012:a), s. 9.

demokratistärkande arbete i klassrummet, även i skolor med behov av utveckling inom området. Det visar en potentiell förändringsvilja vilken kan tillvaratas i ett utvecklingsarbete som kräver ökad medvetenhet och prioriteringar snarare än stora insatser.

Under granskningsperioden har ändringar genomförts i läroplanen och kursplanerna för grundskolan. Ändringarna ska tillämpas från höstterminen 2022. Ändringarna tangerar granskningens frågeställningar och gör inte dess resultat mindre aktuella. Det kan till exempel noteras att frågor som relateras till skolans grundläggande värden har tydliggjorts i nya läroplanen bland annat för områdena som rör jämställdhet, sexualitet, samtycke och relationer, intolerans och normmedvetenhet.⁷⁴

Aktivt arbete med kontroversiella frågor kan stärka elevernas demokratiska kompetens

Ämnesrelaterade frågor kan bli kontroversiella i alla skolor. I det arbetet har lärare flera aspekter att hantera. Lärarna behöver verka för ett tillitsfullt klassrum där eleverna vågar uttrycka sig inför klasskamrater, välja vilka frågor som behöver tas om hand i undervisningen, balansera skolans värdegrund mot elevernas åsiktsfrihet och dessutom kunna anpassa arbetssätt efter elevgruppens behov. För detta behöver lärare vara väl förberedda och trygga. Tvärtom visar granskningen att många lärare i granskade skolor inte vet vilka förväntningar som finns på dem gällande hur kontroversiella frågor ska hanteras och hur skolans värdegrund gestaltas i undervisningen. Vi har också sett att lärarna i granskade skolor sällan deltar i kritiska diskussioner om vilka arbetssätt i klassrummet som gynnar elevernas demokratiska färdigheter och förmågor. Vissa lärare integrerar skickligt laddade och känsliga frågor i undervisningen ändå, men bristen på gemensamma förhållningssätt och stöd i arbetet gör att det blir lärarberoende hur väl hanteringen av kontroversiella frågor i undervisningen främjar elevernas demokratiska kompetens. Den samlade bilden är bristande likvärdighet i arbetet vid många granskade skolor, och generellt låg beredskap i arbetet med kontroversiella frågor.

I Skolverkets tredelade modell för värdegrundsarbete används dimensionerna om, genom och för. Elever ska utveckla kunskaper om demokrati, genom arbetsformer som ger delaktighet, för att eleverna ska utveckla demokratisk kompetens.⁷⁵ Perspektivet "om" gäller till stor del skolans normerande uppdrag, där viktiga värden ska förmedlas till eleverna och där valda undervisningsmetoder ska bidra till att de förankras. Lärarna behöver belysa frågorna sakligt och allsidigt och vägleda elever i att skilja åsikter från fakta. I detta behöver eleverna lära sig om hur olika kontroversiella frågor förhåller sig till exempelvis demokratiska värden och mänskliga rättigheter. Vi ser att lärare i granskningen som har tydliggjort hur elevernas demokratiska färdigheter och förmågor utvecklas i undervisningen, "för" att stärka den de-

⁷⁴ [Nytt i läroplanernas inledande delar 2022 - Skolverket](#)

⁷⁵ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/arbete-med-forskolans-och-skolans-vardegrund>

mokratiska kompetensen, oftare visar en större medvetenhet även i dimensionerna ”om” och ”genom”. I förlängningen bidrar ett sådant arbete till att stärka elevernas handlingskompetens som samhällsmedborgare.

Med medvetna val av arbetssätt kan elevernas delaktighet öka

Genom att använda metoder för samtal i undervisningen där alla elever får yttra sig, kan elever få övning i att sätta sig in i olika sätt att se på frågor som kan vara kontroversiella, bilda sig en uppfattning och ta ställning. I många granskade skolor används sådana arbetssätt sällan, med följden att eleverna får mycket få möjligheter att tillsammans och under lärares vägledning fördjupa sig i kontroversiella frågor och utveckla värderingar. Granskningen ger också en bild av att det är ovanligt att lärarna har en bredd av arbetssätt, övningar och strategier att variera undervisningen med. De flesta lärarna nämner att eleverna vanligen får fundera själva och diskutera i par/smågrupper innan frågor tas i helklass, det är mer ovanligt att lärare berättar om andra metoder och övningar. När frågor som rör skolans värdegrund tas upp är det därtill vanligt att det saknas koppling till elevernas erfarenheter. Istället för att söka arbetssätt för att fånga frågor som är viktiga för eleverna, ser vi att vissa teman som kan vara kontroversiella ofta återkommer i granskningen. Samma frågor används därmed vid många skolor relativt okritiskt i syfte att öva perspektivseende och låta eleverna ta ställning. Ett sådant exempel är att låta elever ta ställning för/emot abort, utan att väga in vad frågan bär med sig och vad sådana ställningstaganden kan väcka för känslor i klassrummet i synnerhet hos flickor.

Avsaknaden av elevperspektiv i valet av de frågor som fördjupas kan även bidra till att undervisningen inte utmanar de normer och föreställningar elever möter i sin vardag. Med ett förändrat samhälle blir nya frågor kontroversiella. I synnerhet för unga kan det skifta snabbt och därför är det nödvändigt med lyhördhet inom skolornas personal. Tvärtom upplever många elever i granskningen en distans till de frågor som tas upp i undervisningen. Många gånger kan det bero på att frågorna inte bryts ned och tydliggörs så att eleverna kan relatera till dem. Eleverna rustas därmed inte att göra välgrundade och självständiga ställningstaganden i de aktuella frågor de möter i kommunikation med personer som har andra åsikter än de själva.

Allvarligt att lärare inte bemöter hämmande könsskillnader och otryggt klassrumsklimat

I nästan alla skolor beskriver både lärare och elever könsskillnader och motsättningar mellan flickor och pojkar, som särskilt visar sig i diskussioner om kontroversiella frågor. Återkommande är att flickor tar diskussioner på allvar och väger in olika perspektiv i sina resonemang, medan pojkar ofta agerar obekymrat oseriöst på gruppnivå. Granskningen ger dessutom en generell bild av att många elever är otrygga i samtal på grund av etablerade normer på skolorna och en kontrollerande attityd från andra elever. Trots kännedom om detta använder lärarna i granskade skolor få verktyg och strategier för att öka tryggheten mellan elever. I granskningen hanteras inte heller könsskillnader som en prioriterad värdegrundsfråga eller ingår i

ett arbete för ökad normmedvetenhet i undervisningen. Istället framträder en ansvärsförskjutning där många lärare lägger problemet med hämmande könsskillnader på eleverna, i synnerhet på pojkar, snarare än att se till hur könsskillnaderna kan bemötas i undervisningen. Skolinspektionen ser allvarligt på dessa resultat. Skolor behöver ha metoder för att hantera och utmana könsmönster. Könsskillnader ska inte hämma samtalen mellan elever. Detta bör ses mot bakgrund av den pågående debatten om pojkars möjligheter att tillgodogöra sig utbildning i skolan,⁷⁶ och att jämställdhetsskrivningarna skärpts i Lgr22.

Skolinspektionens tidigare tillsyn och granskning lyfter ofta trygghetsproblem i skolan med hänvisning till brister i skolornas värdegrundsarbete. I den riktade tillsynen har det framkommit att skolorna sällan har ett värdegrundsarbete som syftar till att främja respekt mellan elever och öka elevernas delaktighet.⁷⁷ Många elever känner sig i stort sett trygga i skolan, men språkbruket kan vara hårt med låg tolerans för det, eller den, som avviker från normen. Det visar sig genom nedsättande jargong kopplad till sexualitet, kön eller en jargong med rasistiska förtecken.⁷⁸

Könsskillnader betonas även i skollagens förarbeten om trygghet och studiero. Där framgår bland annat att flickor i större utsträckning än pojkar känner sig otrygga i skolan och att skillnaden ökar med stigande ålder. Pojkar har samtalsmönster som präglas av skämt och konformitet i gruppen. Arbetet med normer och värden sker ofta avskilt från ordinarie undervisning och skolornas arbete mot kränkningar är ofta reaktivt snarare än förebyggande. Ibland har skolor också svårt att få stopp på kränkningar och i vissa fall bagatelliseras de och ses som ett normalt inslag i skolans vardag. Sammantaget pekar detta på behov av trygghetsskapande arbete i klassrummet, med ett särskilt fokus på genusmönster.⁷⁹

Granskningens resultat speglar väl skollagens förarbeten, även om skrivningarna ännu inte var gällande vid tidpunkten för våra besök och bedömningar i granskningen. Sammantaget pekar detta på ett behov av trygghetskapande arbete i klassrummet, med ett särskilt fokus på genusmönster. Risker är annars att både flickor och pojkar förlorar. Flickorna genom den utsatthet de upplever i klassrummet med en stigmatiserande effekt av den roll de får i samtal och diskussioner. Pojkarna å sin sida riskerar en lägre demokratisk kompetens om inte skolan ger dem bättre förutsättningar. I förlängningen kan konsekvenserna av detta bli allvarliga ur ett demokratiskt perspektiv.

Otrygghet i klassrum präglade av studiero

I en övervägande majoritet av granskade skolor beskriver elever att de, eller andra elever i skolan inte alltid vågar yttra sig i diskussioner inför sina klasskamrater. De trygghetsproblem som visar sig i granskningen utmanar till viss del den gängse bilden av trygghet i skolan. Flera av skolorna där elever uppger att de inte vågar uttrycka värderingar inför sina klasskamrater är skolor som i övrigt inte upplever stora trygghetsrelaterade utmaningar. Många av skolorna ligger i mindre städer el-

⁷⁶ Bl a Ojala, M. (2019), Zimmerman, F (2019)

⁷⁷ Skolinspektionen, 2021 (årsrapporten)

⁷⁸ Resultat från Skolenkäten 2021: "Jag känner mig trygg i skolan" 86 % av eleverna i årskurs 5, 82 % av eleverna i årskurs 9 och 90 % av eleverna i år 2 på gymnasiet svarar att påstående "Stämmer helt och hållet" alternativt "Stämmer ganska bra". <https://www.skolinspektionen.se/beslut-rapporter-statistik/statistik/statistik-franskolenkaten/resultat-skolenkaten-2021/>

⁷⁹ Prop. 2021/22:160 Skolans arbete med trygghet och studiero s. 22-23

ler på landsbygd och varken lärare eller elever beskriver större motsättningar mellan elever eller problem med kränkande behandling. Snarare handlar otryggheten om tystnad och konformitet, att vissa frågor är känsliga att prata om, elevernas ovana att diskutera, och med det en rädsla för att ta ställning inför klasskamrater. Det visar på behov av att både undersöka vad otryggheten i vissa klasser beror på och att söka strategier för öppnare samtalsklimat.

Skolforskningsinstitutets forskningssammanställning om lärares ledarskap och studiero i undervisningen lyfter hämmande otrygghet även där det är lugn och ro i klassrumsklimatet. Lärare behöver därför vara uppmärksamma på stämningen även i klasser med god studiero, och i det se till både den egna undervisningen och eleverna som grupp och individer. Ett trygghetsstärkande arbete kan exempelvis behöva utgå från relationer mellan elever såväl som socioemotionella färdigheter. Relationsstärkande arbete, elevdelaktighet och flexibilitet i arbetssätt där läraren har olika strategier att välja mellan är framgångsfaktorer som framträder i såväl forskning⁸⁰ som i granskningen. I många elevintervjuer i granskningen uttrycker också elever att de önskar fler möjligheter att prata med varandra om frågor som kan vara kontroversiella.

Ordningsregler finns men ger sällan stöd för hur undervisningen ska fungera

I granskningen berättar ibland eleverna att skolans ordningsregler berör respekt för varandra i samtal. Den allmänna uppfattningen är vanligen att lärarna hänvisar till reglerna och att de följs i klassrummet, men inte alltid i andra sammanhang där eleverna träffar varandra. Många elevutsagor tyder på att eleverna vet var gränser går, och vanligen ser till att hålla sig på rätt sida i närvaro av lärare. Vi ser inte att skolans personal saknar en gemensam hållning att agera utifrån, men däremot att ordningsreglerna ibland blir väl allmänna och inte är fullt förankrade i elevgruppen. Skolinspektionens skolenkät har visat att endast en tredjedel av eleverna i årskurs 9 uppger att de får vara med och bestämma vilka ordningsregler skolan ska ha.⁸¹ I granskningen ser vi att ordningsreglerna främst fungerar för att motverka kränkningar och större problem, och sällan är nedbrutna så att de kan nå in i undervisningen och ge stöd för hur lärare och elever agerar, lyssnar och pratar med varandra i klassrumsarbetet.

Skolans övergripande värdegrundsarbete behöver nå in i undervisningen

Skolinspektionen har i flera granskningar och i tillsyn konstaterat vikten av att skolans värdegrundsarbete är ständigt pågående, långsiktigt och uthålligt. Såväl elever som personal behöver involveras och inkluderas för att värdegrundsarbetet ska bli relevant för eleverna. Kopplingen mellan de utmaningar som finns på skolan och de

⁸⁰ Främja studiero i klassrummet - lärares ledarskap, Skolforskningsinstitutet, 2021

⁸¹ Prop. 2021/22:160 Skolans arbete med trygghet och studiero s. 25

insatser och aktiviteter som skolan gör behöver också vara tydlig. I annat fall riskerar insatserna att träffa fel eller att bli verkningslösa.⁸²

I de granskade skolorna är det vanligt att värdegrundsarbetet hämtar sin relevans i övergripande trygghetsfrågor och många gånger isoleras till skolgemensamma temadagar och läsårsintroduktion. Det kan leda till att centrala och viktiga perspektiv på ämnesrelevanta värdegrundsfrågor inte ingår i undervisningen som en del av kursinnehållet. När det gäller skolans demokratiuppdrag ser vi att arbetet behöver stärkas på många granskade skolor, både i det löpande värdegrundsarbetet och i undervisningen. Många utsagor i Skolinspektionens intervjuer tyder på att demokratiuppdraget ses som en självklar utgångspunkt för utbildningen, men vid få skolor har personalen pratat om hur det i praktiken kommer in i undervisningen. Flera lärare i granskningen ger en bild av att det inte finns tid att låta elever samtala om frågor som kan vara kontroversiella i undervisningen, att tiden behöver läggas på att eleverna ska lära sig fakta. Det framstår som om skolans demokratiuppdrag konkurrerar med kunskapsuppdraget i den undervisningstid lärarna förfogar över. På skolor som bedömts till hög kvalitet i arbetet ser vi istället att de två uppdragen förenas och ömsesidigt förstärker varandra i ett arbete där undervisningsstoffet ofta behandlas och fördjupas i samtal där alla kan komma till tals.

I granskningen får vi tecken på att det gemensamma värdegrundsarbetet gör avtryck i undervisningen när det fungerar väl. Gemensamt i skolor med hög kvalitet i hanteringen av kontroversiella frågor, är att skolledningen aktivt och medvetet driver skolornas värdegrundsarbete. En tredjedel av skolorna i granskningen har enligt Skolinspektionens bedömning både ett prioriterat värdegrundsarbete och hög kvalitet i hanteringen av kontroversiella frågor i undervisningen. Några enstaka skolor har bedömts till hög kvalitet inom enbart ett av områdena, vilket kan förklaras med specifika omständigheter för de skolorna. Flera av skolorna med hög kvalitet i arbetet har en profil inriktad på värdegrund, eller av andra skäl värdegrundsfrågor högt på agendan i verksamheten. Det är vanligt att elevhälsan är involverad i det löpande arbetet, exempelvis genom att kuratorn tar fram värdegrundsrelaterade upplägg och övningar för mentorer att använda i sina klasser. Lärarna visar ofta en empatisk nyfikenhet på eleverna och ett särskilt intresse för hur skolans grundläggande värden kan förankras i undervisningen. I några skolor följs värdegrundsarbetet upp systematiskt och ingår i skolans årshjul för kvalitetsarbete. I detta blir det tydligt för skolans personal vilka områden skolan har valt att arbeta med under läsåret, vilket främjar lärarnas reflektion kring skolans värden och deras gemensamma utvecklingsarbete med undervisningen.

Verktyg för att hantera kontroversiella frågor kan användas mer

Ett intressant och positivt resultat i Skolinspektionens sammanställda bedömning av granskade skolor är att flera av skolorna med särskilt utmanande socioekonomiska förutsättningar bedömts ha hög kvalitet i hanteringen av kontroversiella frågor. Urvalets litenhet gör att resultatet inte är generaliserbart, men ändå värt att notera. Granskade skolor har olika utmaningar, och har i olika utsträckning tagit sig an dem. I granskade skolor med potentiella konflikter mellan eleverna på grund av etnicitet, religion, kultur och olika erfarenheter, ser vi att lärarna ofta har hög beredskap och verktyg för demokratiska samtal. Eleverna uppger i regel att de ofta

---

⁸² Skolinspektionen (2021)

samtalar om värdegrund i undervisningen under lärares vägledning. Samtidigt ger granskningen en bild av att alla granskade skolor har utmaningar i hanteringen av kontroversiella frågor, och att arbetet därmed är angeläget för alla. Många skolor utanför storstäderna har dessutom tagit emot en betydande andel nyanlända elever, vilket bidragit till mer heterogena miljöer och därmed nya frågor att förhålla sig till. Trots detta ligger sällan kontroversiella frågor lika tydligt på bordet i dessa skolor, och integreras inte heller i undervisningen i lika hög grad.

Sammantaget bör det finnas en stor utvecklingspotential i arbetet för att främja elevers demokratiska kompetens i skolor där arbete med kontroversiella frågor ännu inte uppmärksammas. Lärare behöver i detta se till vilka normer som reproduceras och förstärks vid skolorna i diskussioner, reflektera över viktiga värden och möta sina egna föreställningar om var behovet av att prata om kontroversiella frågor är störst.

Referenser

- Andersson, K., Persson, M. & Zetterberg, P. (2019). *Är skolan demokratifrämjande? Koppling mellan utbildning och demokratiska färdigheter. En forskningsöversikt.* Forum för levande historia.
- Arneback, E. & Jämte, J. (2020) Bredda arbetet mot rasism i: *Perspektiv på skolans problem: - vad säger forskningen?* / [ed] Andreas Fejes & Magnus Dahlstedt, Lund: Studentlitteratur AB, 2020, s. 351–365
- Arneback, E. & Jämte, J (2017). *Att motverka rasism i förskolan och skolan.* Natur och Kultur.
- Arneback, E. (2012). *Med kränkningen som måttstock. Om planerade bemötanden av främlingsfientliga uttryck i gymnasieskolan.* Avhandling, Örebro Universitet.
- Europarådet (2017). *Hantera kontroversiella frågor: Utveckla strategier för att hantera spänningsfält och undervisningen om kontroversiella frågor i skolan. Ett verktyg för skolans ledning och seniora ledare.* Strasbourg: Council of Europe.
- Europarådet (2016). *Att verka i spänningsfält. Undervisa om kontroversiella frågor genom utbildning i demokratiskt medborgarskap och mänskliga rättigheter (EDC/HRE).* Utbildningspaket för lärare. Strasbourg: Council of Europe.
- Europarådet (2010). *Europarådets stadga om utbildning i demokratiskt medborgarskap och i mänskliga rättigheter.* Strasbourg: Council of Europe.
- Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet.
- Flensner, K, K. (2019). *Samma konflikter men olika inramning – Kontroversiella frågor relaterat till Mellanösternkonflikterna i religionskunskap och samhällskunskap.* Journal of Humanities and Social Science Education. Nordidactica 2019:3, 73-100.
- Flensner, K, K. (2015). *Religious education in contemporary pluralistic Sweden.* Göteborgs universitet. Avhandling.
- Katzin, M (2021). *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. En rapport om antisemitismen och det judiska minoritetsskapandet i Malmö förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning.* Malmö stad.
- Kramming, K. (2017). *Miljökollaps eller hållbar framtid? Hur gymnasieungdomar uttrycker sig om miljöfrågor.* Uppsala universitet.
- Larsson, A. (2019). *Kontroversiella samhällsfrågor i samhällsorienterande ämnen 1962–2017: en komparation.* Nordidactica - Journal of Humanities and Social Science Education. Nordidactica 2019:3, 1-23.
- Ljunggren, C., Unemar Öst, I. & Englund, T. (red.) (2015). *Kontroversiella frågor: Om kunskap och politik i samhällsundervisningen.* 1. uppl. Malmö: Gleerups.
- Ljunggren, C. och Unemar Öst, I. (2010). "Skolor och lärares kontrovershantering" i Amnå m.fl. *Skolor som politiska arenor. Medborgarkompetens och kontrovershantering.* Stockholm: Skolverket.
- Läraren (2020). Efter lärarmordet: Så undervisar svenska lärare.
<https://www.lararen.se/nyheter/skolvald/efter-lararmordet-sa-undervisar-svenska->

larare <https://skolvarlden.se/artiklar/efter-lararmordet-i-frankrike-kommer-forena-karen>

Löfstedt, M. (2020). *Konstruktiv religionskritik och religionsundervisning*. Acta Didactica Norden. Vol. 14, Nr. 4, Art. 1.

Mattsson, C. (2018). *Extremisten i klassrummet. Perspektiv på skolans förväntade ansvar att förhindra framtida terrorism*. Göteborgs universitet.

MUCF (2020). *Det blir ju bara värre om jag berättar. Ungas erfarenheter av sexuella trakasserier i utbildningsmiljöer. FOKUS 20*. Myndigheten för ungdoms- och civillsamhällesfrågor

Ojala, M. (2019). *Känslor, värden och utbildning för en hållbar framtid: Att främja en kritisk känslokompetens i klimatundervisning*. Acta Didactica Norge - tidsskrift for fagdidaktisk forsknings- og utviklingsarbeid i Norge, 13(2): 1-17

Regeringskansliet (2018). *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*. Informationsmaterial från Kulturdepartementet.

Sandahl, J. (2011). *Att ta sig an världen. Lärare diskuterar innehåll och mål i samhällskunskapsämnet*. Avhandling. Karlstad University Studies 2011:32

Sivenbring, J. (2019). Democratic dilemmas in education against violent extremism. I Lunneblad, J. (red), *Policing schools: school violence and the juridification of youth*. Springer.

Sjögren, F. (2011). *Den förhandlade makten. Kulturella värdekonflikter i den svenska skolan*. Göteborgs universitet. Avhandling.

Skolinspektionen (2021). *Skolinspektionens årsrapport 2021, Påfrestningar riktar ljuset mot huvudmannens ansvarstagande*.

Skolinspektionen (2020). *Grundskolors arbete med jämställdhet – med särskilt fokus på en trygg skolmiljö för alla elever*.

Skolinspektionen (2018). *Sex- och samlevnadsundervisning*, dnr 2016:1144.

Skolinspektionen (2012:a). *Skolans arbete med demokrati och värdegrund*. Rapport 2012:9.

Skollagen (2010:800)

Skolverket (2010). *Morgondagens medborgare. ICCS 2009. Svenska 14-åringars kunskaper, värderingar och deltagande i internationell belysning*. Rapport 345.

Skolforskningsinstitutet. *Främja studiero i klassrummet – lärares ledarskap*. Systematisk forskningssammanställning 2021:02. Solna: Skolforskningsinstitutet. ISBN: 978-91-985317-0-1

SOU 2017:110 *Värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Hinder och möjligheter*.

Zimmerman, F. (2019) *Vad lärare och andra vuxna behöver veta för att fler pojkar ska lyckas i skolan*. Stockholm: Liber

Bilagor

Bilaga 1 – Skolinspektionens kvalitetskriterier

Frågeställning 1: I vilken utsträckning hanteras kontroversiella frågor i undervisningen i samhällskunskap och biologi i årskurs 8–9, så att det främjar ett demokratiskt förhållningssätt?

1.1 Förutsättningar för ett tillitsfullt klassrumsklimat

Lärarna arbetar aktivt för att främja ett öppet klassrumsklimat, så att både flickor och pojkar vill och vågar yttra sig, även i kontroversiella frågor.

1.2 Kritisk tänkande och argumentation

Lärarna arbetar medvetet för att uppmuntra och utmana både flickor och pojkar att kritiskt granska egna och andras ställningstaganden och grunderna för dem, även i kontroversiella frågor.

1.3 Perspektivseende och etiska ställningstaganden

Lärarna arbetar medvetet för att låta flickor och pojkar möta/pröva/analysera olika perspektiv på kontroversiella frågor och göra en bedömning, så att frågorna ges en allsidig belysning och eleverna tränas och utmanas i att se frågorna på flera nya sätt.

Frågeställning 2: I vilken utsträckning finns stödjande strukturer och andra förutsättningar som främjar lärarnas hantering av kontroversiella frågor i undervisningen?

2.1 Prioriteras på skolövergripande nivå

Rektorn har ett strategiskt och aktivt värdegrundsarbete där arbetet med kontroversiella frågor ingår, så att skolan som helhet arbetar utifrån ett gemensamt förhållningssätt kring dessa frågor.

2.2 Vägledning och stöd

Lärarna ges vägledning, stöd och kompetensutveckling, så att de känner sig trygga och inte undviker olika kontroversiella frågor i undervisningen.

2.3 Gemensam utveckling av undervisningen

Lärarna utbyter erfarenheter och reflekterar tillsammans över utmaningar och lärdomar i undervisningen, så att deras didaktiska strategier och metoder gällande hantering av kontroversiella frågor utvecklas.

Bilaga 2 – Metod och urval

Granskningen har genomförts under vårterminen 2022 med hjälp av intervjuer och dokumentstudier. Intervjuer genomfördes genom verksamhetsbesök på skolorna, och i enstaka fall digitalt med hänsyn till covid 19.

Skolinspektionen har bedömt kvaliteten på de granskade skolornas arbete inom de områden som berörs av granskningens två frågeställningar. Bedömningarna med identifierade utvecklingsområden har kommunicerats till de berörda huvudmännen i verksamhetsbeslut.

Urval

I granskningen har 30 grundskolor ingått. Urvalet är slumpmässigt men en variation av skolenheter vad gäller geografiskt läge, huvudmannatyp och kommutyp har eftersträvat. Av de granskade skolorna är 20 offentliga skolor och 10 fristående skolor. Urvalet har begränsats till skolor som har årskurs 7–9. Skolinspektionens urvalsprinciper innebär att skolor som deltar i, eller som inom ett år före urvalsdragningen har avslutat sin medverkan i, Skolverkets Samverkan för bästa skola, har exkluderats från urvalet. Även skolor som hade en pågående granskning av Skolinspektionen har exkluderats. Skolinspektionen har eftersträvat att exkludera skolor med färre än två lärare i samhällskunskap och två lärare i biologi för årskurs 8–9. Detta har medfört en viss övervikt av större skolor i granskningen.

När det gäller den geografiska fördelningen återfinns åtta kommunala skolor i mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner. 22 skolor, varav 10 fristående, ligger i storstäder och storstadsnära kommuner samt större städer. Sex av dessa skolor har särskilt utmanande socioekonomiska förutsättningar. Dessa sex skolor är belägna i socioekonomiskt blandade områden/områden med socioekonomiska utmaningar. Andel elever med utländsk bakgrund överstiger 50 procent, snitt för riket åk 7–9 är 27 procent. Andel vårdnadshavare med eftergymnasial utbildning är på dessa skolor mellan 31 och 54 procent, snitt för riket åk 7–9 är 57 procent.

Dokumentstudier

Inför besöken begärdes relevanta lektionsplaneringar, skolornas exempel på kontroversiella frågor i undervisningen samt beskrivningar av skolans värdegrundsbete in. Dessa har tillsammans med intervjuutsagor från skolbesöken använts som underlag för analys och bedömning. Utöver det har den officiella statistik som finns att tillgå för den aktuella skolan använts.

Intervjuer

Följande intervjuer har genomförts:

- Gruppintervjuer med elever i årskurs 8 och 9, uppdelade i grupper om flickor och pojkar.
- Ämnesvisa gruppintervjuer med lärare som undervisar i biologi och samhällskunskap i årskurserna 8–9.
- Gruppintervju med lärare och mentorer som representerar olika ämnen i årskurserna 8–9, och personal från elevhälsan.

- Skolans rektor och i vissa fall även med biträdande rektor eller annan med ledningsansvar för värdegrundsarbetet/hanteringen av kontroversiella frågor på skolan.

Vid intervjuerna användes en gemensam intervjuguide som utgångspunkt, men frågornas formulering och ordning liksom vilka följdfrågor som ställdes varierade mellan intervjuerna. Intervjuerna protokollfördes och de skolornas huvudmän har getts tillfälle att kontrollera dessa protokoll för faktafel.

Verksamhetsbeslut

Varje besökt verksamhet har fått ett beslut baserat på den information som kommit fram i intervjuer och dokumentanalyser. Verksamheternas kvalitet har bedömts utifrån ett bedömningsstöd i en tregradig skala. För att säkra likvärdighet i genomförande och bedömningar har ett bedömningsstöd tagits fram och bedömningsmöten har genomförts. En analys av den samlade empirin från alla granskade huvudmän tillsammans med verksamhetsbesluten har utgjort underlag för de övergripande resultat som presenteras i denna rapport.

Generaliserbarhet

Protokoll, huvudmannens inskickade dokumentation och de enskilda verksamhetsbesluten ligger till grund för denna rapport. Rapporten är en beskrivning av vad som framkommit vid en granskning av kvaliteten i de 30 verksamheterna. Resultaten kan inte generaliseras till alla skolor då urvalet är litet. Granskningen kan därför inte ses som en nationell lägesbeskrivning. De resultat som beskrivs och problematiseras i den avslutande diskussionen utgår emellertid från den riskbild som lyfts fram inför granskningen samt tidigare forskning och granskningar på området. Detta indikerar att mönster som identifierats i denna granskning kan vara relevanta även för andra skolor och huvudmän än dem som granskats.

Bilaga 3 – Granskade skolor

Adolfsbergsskolan	Knivsta kommun
Alléskolan skolenhet Bok	Lerums kommun
Blåklintsskolan 7–9	Mjölby kommun
Bredängsskolan	Stockholms kommun
Brönjaskolan	Bodens kommun
Ferlinskolan	Filipstads kommun
Fria Emilia	Friskola Fria Emilia Boden ekonomisk förening
Fridaskolan, Uddevalla	Fridaskolorna AB
Gottsundaskolan	Uppsala kommun
Herrestorpskolan	Vellinge kommun
Högakustensskolan	Kramfors kommun
Innovitaskolan Rudan	Pysslingen förskolor och skolor AB
Innovitaskolan Södertälje (f.d. Kringlaskolan)	Innovitaskolan AB (Kringlaskolan AB)
Kubikskolan Dibber	Dibber Kubikskolan AB
Lyckeby kunskapscentrum F-9	Karlskrona kommun
Montessoriskolan Skäret	Skäret skolkooperativ ek. för.
Nilaskolan 7–9	Malå kommun
Prolympia, Norrköping	Prolympia AB
Prolympia, Sundsvall	Ulnö AB
Raoul Wallenbergsskolan Skövde	Raoul Wallenbergsskolorna Skaraborg AB
Ryaskolan F-9	Göteborgs kommun
Sally Bauerskolans Högstadium	Sally Bauerskolans högstadium
Sjulnässkolan	Piteå kommun
Sofielundsskolan	Sollentuna kommun
Transtensskolan	Hallsbergs kommun
Tungelsta skola	Haninge kommun
Vattudalsskolan	Strömsunds kommun
Viktoriaskolan ⁸³	Skara kommun
Vårbysskolan	Huddinge kommun
Väskolan MH	Kristianstads kommun

---

⁸³ Viktoriaskolan består av två skolenheter; Viktoriaskolan 1 (skolkod 14808086) och Viktoriaskolan 2 (skolkod 15007645). Skolinspektionens verksamhetsbeslut omfattar både Viktoriaskolan 1 och Viktoriaskolan 2 som benämns som Viktoriaskolan i beslutet. Vid Skolinspektionens besök har båda rektorerna samt lärare och elever från de båda skolenheterna intervjuats.

Bilaga 4 – Referenspersoner

Hugo Wester, Undervisningsråd, Skolverket

Karin Flensner, fil dr i utbildningsvetenskap, universitetslektor på Högskolan Väst